

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад
Слике економске политике САД и Немачке у часопису Народно
благостање 1933-1939.

Ментор:

проф. др Дубравка Стојановић

Студент:

Марко Стојановић ИС 19/09

Београд, септембар 2020

Садржај

Предговор.....	3
Увод.....	6
Пољопривреда.....	13
Индустрија.....	31
Запошљавање.....	49
Закључак.....	64
Списак историјских извора и литературе.....	65

Предговор

Циљ овог мастер рада јесте да представи слику привреда Немачке и Сједињених америчких држава тридесетих година у часопису *Народно благостање*. На који начин су информације и подаци долазили до уредништва? Како и колико је о томе писано? Да ли су аутори текстова заузимали став о економским плановима поменутих држава за излазак из велике економске кризе која је погодила свет крајем двадесетих и почетком тридесетих година 20. века?

Према мишљењу британског историчара Едварда Кара, одговор на питање *шта је историја* одсликава наш став према друштву у којем живимо.¹ Опште прихваћена дефиниција гласи да је историја друштвена наука која се бави проучавањем прошлости људског друштва. Иако неки истраживачи сматрају да се историја не може убрајати у науку будући да је, по њиховом мишљењу, тешко повезана са књижевношћу, не извлачи закључке и не предвиђа догађаје, она је много више од тога. Различити научници давали су своје тумачење значају историјске науке и одређивању њеног значаја и циљева. За њих, историја је дијалог са прошлошћу,² стицање знања истраживањем³ или интеракција историчара и његових чињеница.⁴ Она настоји да се дистанцира од мита и идеолошког приступа и понуди истинит опис прошлих догађаја.

Историчар, као писац историје, мора да нађе начин да оствари контакт са прошлошћу о којој пише, а не да историју тумачи кроз нормативе садашњости. Истраживање узрока догађаја је једно од кључних питања у истраживању, без чега би историја била само бесмислено набрајање чињеница и догађаја из прошлости. Полазна тачка научног и методолошког исправног бављења историјом представља непристрасно и критичко истраживање историјских извора.

Током 19. и 20. века у центру пажње историчара углавном су се налазиле теме попут државе, војске, ратова, дипломатије и биографија значајних људи који су имали значајну

¹ Edvard Kar, *Šta je istorija*, Beograd 2001, str. 11.

² Georg Iggers, *Istorijska nauka u 20. veku*, Beograd 2014, str. 108.

³ Knut Čelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila*, Beograd 2004, str. 43.

⁴ E. Kar, *Nav. delo*, str. 25.

улогу у току историјских дешавања. Мало ко се бавио економском, друштвеном или социјалном историјом. Последњих деценија постепено се шири поље историјског истраживања, повећава се број извора, отварају се нова питања у историографији и примењују се нове методе.⁵ Овај мастер рад ће се посебно бавити тематиком економске историје.

Економска историја је од посебног значаја за научну историографију зато што шири теме проучавања. За историчара је неопходно да примени нове методолошке приступе и да проучи важност државе, њених институција, економских и политичких процеса у одређеном друштву. Она је мање базирана на пуким чињеницама, бројкама и подацима, а више на узроцима дешавања и процесима. Предмети проучавања економске историје могу бити различите цивилизације, државе, области, градови, села, разне привредне гране попут пољопривреде, индустрије и производње, технологије, науке, саобраћаја, финансија. Иако многи историчари не посматрају економску историју као специфичну и настоје да је одвоје од политичке историје, њено одвајање од главних токова прошлости водила би неминовном сужавању историје. У њој је од посебног значаја један од основних задатака историчара-да доведе у ред и протумачи догађаје из прошлости.⁶ Методологија историјске науке, а посебно економске историје, уочава проблеме у прошлости, али пре свега за циљ има да објасни како се до њих најпоузданије долази.⁷ Нова правила методолошког поступка, према којима треба испитивати стајну тачку историчара и проучити околности које на њу утичу, додатно су допринела развоју историографије.⁸ Ова грана историје, можда највише од свих, поставља питања како се реконструкција прошлости не би свела на преписивање докумената и архивске грађе. У свом раду ћу покушати да применим метод компаративне анализе утицаја Велике економске кризе на привреде Немачке и САД, истовремено упоређујући програм за постепени економски опоравак и излазак из кризе. Политичке последице кризе ће бити од огромног значаја за даљи ток историјских дешавања, посебно у нацистичкој Немачкој.

---

⁵ Мирослав Јовановић, *Криза историје, српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009, стр. 37.

⁶ Е. Кар, *Nav. delo*, стр. 87.

⁷ Andrej Mitrović, *Raspravljajna sa Klio*, Sarajevo 1991, стр. 127.

⁸ Andrej Mitrović, *Propitivanje Klio*, Beograd 1996, стр. 76.

Историја има велику улогу у савременом друштву. Њен значај огледа се у изградњи националног идентитета, политичком и друштвеном животу, култури и већини идеологија. Поред њене основне функције, сазнање о прошлости, она може бити употребљена у сврху васпитања, инспирисању појединаца, доказивању идеологија и политичких теорија, оправдавању режима на власти.⁹ Више пута је историја била злоупотребљена од стране разних националних, политичких и верских група. Приликом писања, историчар мора да искључи намерну ангажованост и да приступи проучавању историјских извора без идеолошких циљева како се не би свео на преносиоца порука идеолошке и политичке садржине. Уколико историчар тежи истини и критичком проучавању прошлости, он се конфронтира идеолошком и ваннаучном.

Као основни историјски извор за писање мастер рада користићу економски часопис *Народно благостање*, који је излазио једном недељно у Краљевини Југославији од 1929. до 1941. године. Власник листа био је Аца Павловић док је уредник и кључна личност у анализи текстова био Велимир Бајкић, најбољи српски и југословенски економиста прве половине 20. века. Часопис је био посвећен најважнијим текућим економским и политичким дешавањима који су анализирани од стране стручних људи тог времена. Такође, користићу и стручну литературу посвећену економској кризи и политичким дешавањима међуратне Европе и света.

---

⁹ Andrej Mitrović, *Nav. delo*, str. 74.

Увод

Први светски рат, највећи дотадашњи сукоб у историји, био је један од разлога због којег је Вилијем Голдинг, британски песник и нобеловац, двадесети век назвао „најнасилнијим веком у људској историји“. ¹⁰ Овај рат имао је велике последице по Европу и свет, поготово на Немачку и Сједињене америчке државе, као и на њихов економски и политички развитак.

Почетком рата, председник САД Вудро Вилсон водио је политику изолационизма и избегавања уласка у ратни сукоб. Ипак, већина јавног мњења била је на страни земаља чланица савеза Антанта и залагала се за пружање свеобухватне помоћи у циљу остваривања победе у рату. Економске везе са савезничким државама су омогућиле економски просперитет у Америци, па је само 1916. године извезено производа у вредности преко пет милијарди долара. ¹¹ Објављивање неограниченог подморничког рата од стране Немачке почетком 1917. године бродови који су превозили америчку робу постали су легитимне мете за немачке подморнице. Након дешифровања Цимермановог телеграма којим је немачка дипломатија покушала Мексико да увуче у рат на својој страни обећавајући подршку приликом заузимања јужних делова САД, Америка је у априлу 1917. ушла у Први светски рат. Захваљујући касном уласку у сукоб, демографски и економски губици Сједињених држава били су вишеструко мањи од губитака Немачке, Велике Британије и Француске а допринос победи је пре свега био економске природе. ¹²

По речима британског историчара Едварда Кара, 1918. године светско вођство је понуђено Сједињеним државама које су то одбиле и вратиле се изолационизму. ¹³ Уместо дубљег уплитања у међународне односе, САД су се окренуле развоју своје економије. Високе царине на стране производе дале су снажан импулс развоју домаће индустрије и привреде, што је омогућило економији незабележен просперитет а милионима људи да стекну

---

¹⁰ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Beograd 2004, 9.

¹¹ Vesna Aleksić, *Sjedinjene američke države i Velika svetska ekonomska kriza 1929-1939*, Beograd 2010, 66.

¹² Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 69.

¹³ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 11.

сопствену имовину.¹⁴ По водећеј економској теорији двадесетих коју су заступали председници Ворен Хардинг и Калвин Кулиц, улога државе је да помогне бизнису да оствари што веће профите како би могао да инвестира и прошири производњу, да повећа зараде и обезбеди услове за фер конкуренцију. На тај начин биће посла за свакако а по предвиђањима, бољи животни стандард ће осетити сви слојеви становништва.¹⁵

Трећа деценија XX века донела је неке новине у начину функционисања потрошачког друштва. Већина становништва желела је да има робу широке потрошње-попут фрижидера, радио апарата и аутомобила, па су многи куповали производе на кредит што је представљало потпуно нов концепт, будући да је већина Американаца до тад давала предност готовинском плаћању. Банкама је овакав концепт одговарао.¹⁶ Такође, бројни шпекуланти покушали су куповином и продајом акција бројних компанија да остваре брзу и laku зараду. Веће зараде омогућиле су раст уштеђевина, које имају позитиван утицај на привреду једино ако се инвестирају у даљу експанзију економије. Уместо тога, велики број људи покушавао је да манипулацијама на тржишту оствари финансијску корист.¹⁷ Цене појединих акција достижу нереално високе вредности што угрожава целокупан економски систем. Злоупотребе финансијског капитала су водиле избијању Велике депресије октобра 1929. године.

Развој аутомобилске индустрије представља најбољи пример развоја америчке привреде и већег животног стандарда. Током двадесетих производња се вишеструко повећала и била је једна од најзначајнији извозних грана. У овом сектору привреде директно је радило скоро пола милиона радника а од посебног је значаја стимулација повезаних индустрија, попут стакла, гуме, челика и нафте. До краја деценије скоро свака породица је имала аутомобил, што је допринело развоју предграђа, путева, тржних центара.¹⁸

Крајем октобра на њујоршкој берзи дошло је до наглог пада цена акција. Први знакови наступајуће кризе били су опадање производње у грађевинској, челичној и аутомобилској индустрији. Већина акционара почела је масовно да продаје акције како би барем

---

¹⁴ Pol Dzonson, *Istorija američkog naroda*, Beograd 2003, 649.

¹⁵ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 80.

¹⁶ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 2.

¹⁷ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 143.

¹⁸ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 13.

повратили уложени новац, што је допринело даљем паду вредности. Убрзо су привредници престали да инвестирају новац у производњу, потрошачи су због несигурности почели да купују мање робе, дошло је до пада производње а као највећа последица кризе јавила се масовна незапосленост и нагло смањивање куповне моћи становништва. Акутни проблем кризе, који ће се показати у наредном периоду, јесте хиперпродукција. Гомилање вишкова робе која не може да се прода узрокује пад цена. Криза се проширила на цео свет са изузетком Совјетског Савеза коју због специфичности свог политичко-економског уређења није осетио последице кризе.

Друштвена криза која је захватила становништво за последицу је имала раст комунистичких, фашистичких и расистичких група чиме је тестиран политичко-економски систем Сједињених држава.¹⁹

Све државе су подигле царине и спроводиле политику економског национализма како би заштитиле своју привреду. Неки од најутицајнијих историчара сматрају да није било Велике економске кризе у историји не би било личности попут Адолфа Хитлера и Френклина Рузвелта а совјетски систем не би био посматран као озбиљна алтернатива светском капитализму.²⁰ Републикански председник Херберт Хувер је био присталица *laissez-faire* система и у почетку је одбио да употреби новац из федералног буџета за помоћ економији. Веровање у саморегулишући карактер америчке привреде довело је до тога да је 1932. године чак 28 % домаћинстава није имало ниједног запосленог члана. Четвртина становништва није имало посао.²¹ Такође, тридесете године је обележило и то што су Сједињене државе у том периоду имале најнижи наталитет у својој историји. О размерама кризе довољно говори податак да у Њујорку неколико стотина хиљада деце није ишло у школу због недостатка средстава, а од оних који су ишли око 20 % је било неухрањено.²²

Економска криза је изнедрила Френклина Рузвелта, гувернера Њујорка, који је био добар говорник и имао репутацију лидера који уме да разговара са радницима и фармерима. За

---

¹⁹ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 176.

²⁰ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Београд 2004, 69.

²¹ Кармен Рејнхарт, Кенет Рогоф, *Овог пута је другачије: осам векова финансијске неразборитости*, Београд 2011, 293.

²² Pol Dzonson, *Nav. delo*, 671.

разлику од Хувера, верује да федерална влада има обавезу да интервенише када економски проблеми изазову друштвене проблеме.²³ Подржавали су га радници, фармери и незапослени а противници његовог програма за опоравак и излазак земље из кризе био је део пословних људи, који су сматрали да држава превише задире у приватну иницијативу и амерички индивидуализам. Иако су многи хтели Њу дил поистовете са социјалистичким привредним плановима, његова главна сврха била је очување капиталистичког система путем оздрављења привреде. Економски историчари одају признање Рузвелту да је за кратко време повратио веру америчког народа.²⁴ Суштина Њу дила јесте улога државе, која мора имати улогу када је реч о привредној стабилности, одржавању производње, потрошњи, запослености.

Немачка је из Првог светског рата изашла као поражена држава. Ипак, она је била више изнемогла него војнички потучена, што је разлог због ког се немачки екстремни национализам није осећао побеђеним. Склапање Версајског мировног уговора 1919. године Немци су гледали као напад на национално достојанство и понижење. Немачкој су одузете бројне територије, од чега неке од великог економског значаја, војска је толико смањена да је била довољна само за одржавање унутрашњег реда а земља је током двадесетих константно била оптерећена питањем ратних репарација.²⁵ Земље победнице чиниле су све да онемогуће било какав узлет Немачке у политичком или економском смислу. Неки од најуглађенијих историчара сматрају да ако Немачка након 1918. године реинтегрисана у европску привреду и ако њена економска снага унутар Европе није прихваћена, не може бити стабилности на континенту.²⁶

Филип Шајдеман је половином новембра са прозора Рајхстага прогласио победу републике, после чега је царска породица отишла у Холандију. Након неколико месеци састала се Уставотворна скупштина а Фридрих Еберт је изабран за председника републике.²⁷ Економско-политички живот Вајмарске републике био је одређен са неколико фактора-обавеза да се испуне све одредбе мировног уговора, стабилизација

---

²³ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 179.

²⁴ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 189.

²⁵ Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, Београд 2012, 55.

²⁶ Erik Hobsbaum, *Nav. delo*, 30.

²⁷ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 291.

привредне ситуације, покушаји екстремне деснице да се угрози парламентарни систем и став да Немачка мора повратити значајну улогу у међународним односима.

Након 1918. године повећао се утицај државе на економију, контролу стратешких производа, одређивање цена. Многе државе су се окренуле економским идејама као што су регулација тржишта, протекционизам, повећање царина, државни интервенционизам у привреди и подстицање домаће производње.²⁸ Економска независност и самодовољност сматрана је за предуслов унутрашње стабилности и, у немачком случају, експанзије на спољном плану. Нацистичку партију су већ 1919. године основали екстремни десничари и ратни ветерани. Они су се обраћали немачкој националној свести и потпиривали жељу за ревизијом Версајског мировног уговора. У свом програму и имену желели су да привуку и раднике и десницу, а бројни центри привредне и финансијске моћи су подржавали нацизам из страха од јачања комунизма на немачкој политичкој сцени. Оно што је карактеристично за национал-социјалистичку партију јесте да она није имала успеха у време економске стабилности већ искључиво у време кризе. На пример, на изборима 1928. године нацисти у освојили само 2,6 % гласова.²⁹

Посебно бих обратио пажњу на питање исплаћивања репарација, због његовог економског и политичког значаја. Већ почетком двадесетих година, Немачка је тврдила да плаћање ратне одштете узрокује унутрашње и привредне тешкоће. Након завршетка рата земљу је захватио низ економских тешкоћа-велика незапосленост, пад вредности марке, инфлација, пад државних прихода. На почетку деценије скоро четвртина становништва била је незапослена а многи радници који су били запослени радили су скраћено радно време.³⁰ Почетком 1921. године на конференцији у Паризу одржаној овим поводом савезници су донели схему плаћања репарација којом је одлучено да Немачка у року од 42 године мора да исплати суму од 226 милијарди марака. Колико су ставови о овом питању били опречни између супротстављених страна говори и то што је Немачка била спремна да плати око десетине траженог износа, под условом да јој се врати Горња Шлезија. Како би добили међународну подршку, Немачка је чак тражила помоћ од Сједињених држава.³¹ Предлог

---

²⁸ Иван Беренд, *Економска историја Европе у XX веку*, Београд 2009, 55.

²⁹ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 419.

³⁰ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986, 9.

³¹ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 582.

САД, које су у међуратном периоду тежиле немешању у међународне спорове, био је да Немачка сама састави план исплате репарација. Док је Велика Британија била спремна на компромис о овом питању, Француска је питање репарација користила као средство уцене и један од начина да држи Немачку под константним економским притиском. Како две стране нису могле да нађу компромис а након француских оптужби да Немачка има финансијских могућности да исплаћује одштету, француска војска је ушла у Рур, економски веома значајну област за немачку привреду. Након штрајкова и сукоба покренути су нови преговори под покровитељством комитета неутралних стручњака на чијем челу је био Американац Чарлс Доз. По компромисном решењу Немачка ће добити кредит за опоравак привреде и гаранције да убудуће немачке територије неће бити окупиране у замену за редовно отплаћивање ратних репарација.³² Хувер је 1931. одложио плаћање репарација како се политичка питања не би даље заоштравала, што уједно представља и крај плаћања од стране Немачке.

Један од разлога за успех национал-социјализма у Немачкој јесте и подршка крупног капитала. Нацисти су обећавали ефикасно и експанзивно привредно оздрављење уз гарантовање унутрашњег мира, односно политичку експанзију и гушење радничког покрета.³³ Рецесија у индустријској производњи САД убрзо се шири и на Немачку, чија привреда без излаза на страна тржишта трпи велике губитке због малог унутрашњег тржишта. У време највећег удара кризе, 1932. године, Немачка је имала чак 44 % незапослених. Због тога је нацистичка странка највећу конкуренцију имала у комунистичкој партији.³⁴ Успон комунизма представља и један од главних разлога за долазак Хитлера на власт почетком 1933. године. Бирачи из средње класе се политички опредељују у складу са својим страховањима по питању свог економског положаја а нацистичка пропаганда је успела већину да убеди како претња социјалном поретку долази од стране левице. За пословне људе нацизам представља бедем против комунизма и синдиката.

Како је растао број незапослених, нацисти су у очима многих постали једина алтернатива а њихов програм ревизије Версајског мировног уговора, агресивног ширења на спољном

---

³² Андреј Митровић, *Нав. дело*, 587.

³³ Todor Kuljić, *Fašizam*, Beograd 1977, 110.

³⁴ Erik Hobsbaum, *Nav. delo*, 75.

плану и привредног и трговинског јачања постао је у очима многих једино решење за излазак из кризе. Пре доласка на власт нацисти нису имали стриктну економску идеју. У првим годинама после доласка на власт, Хитлер није лично руководио програмима економског опоравка већ ју је сматрао секундарном по важности. Стварање посла путем политике поновног наоружавања учврстило је нацистички режим.

Велика економска криза из 1929. године погодила је и Краљевину Југославију. Пад цена пољопривредних производа значајно је утицао на целокупну привредну слику у земљи. Југословенски извоз доживео је пад који је био последица аграрне кризе и економске политике протекционизма. Последице кризе утицале су на промену спољне политике и заокрет ка бољим трговинским, економским и политичким односима са Немачком.

Пољопривреда

Након завршетка Првог светског рата 1918. године, америчка пољопривреда није доживела узлет и напредак као што је то био случај са индустријском производњом.³⁵ Главни разлог лежи у томе што се неколико година после потписивања мировног уговора у Версају пољопривреда европских држава опоравила и повећала сопствену производњу, па је потреба за увозом из Сједињених држава значајно опала. Будући да се производња није смањивала, убрзо је дошло до хиперпродукције пољопривредних производа. Вишак робе који се складиштио у магацинима, складиштима и лукама није имао ко да купи, због чега је цена драстично опадала. Почетком двадесетих цене пољопривредних производа пале су за 44 %. Пољопривреда је била једина америчка привредна грана која током двадесетих година није имала константан раст.³⁶

После избијања светске економске кризе, пољопривреда и становништво које је живело у руралним областима нарочито су били погођени. Фармери су производили више него што тржиште може да апсорбује.³⁷ Цене производа су пале за невероватних 63 %³⁸, а администрација председника Хувера донела је Закон о пољопривреди којим је основан Федерални одбор за фарме и дато пет милијарди долара за субвенције фармерима. Ово представља први пример државног интервенционизма, политике које ће се чврсто држати Америка за време председника Рузвелта и нацистичка Немачка током тридесетих година. Због повезаности привредног система криза се из једног сектора преливала у други, па је до 1933. године затворено преко пет хиљада банака у САД, делимично као последица немогућности враћања аграрних кредита.³⁹

---

³⁵ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007; Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008; Siyavush Saidian, *The Great Depression: Worldwide Economic Crisis*, New York 2018; Sharon M. Hanes, Richard C. Hanes, *The Great Depression and New Deal: Almanac*, Michigan 2003; Anthony J. Badger, *The New Deal: The Depression Years 1933-1940*, New York 1989; Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005;

³⁶ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 74.

³⁷ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 187.

³⁸ Seymour E. Harris, *Spasavanje američkog kapitalizma*, Beograd 1954, 263.

³⁹ Alan Lawson, *A Commonwealth of Hope*, Baltimore 2006, 64.

Национал-социјалисти су под своју контролу ставили сваки аспект економског, друштвеног и културног живота у Немачкој.⁴⁰ Пољопривреда је имала нарочити значај, због наводне духовне вредности села за немачку „аријевску“ расу али и због чисто економских разлога-повезивање индустријске и аграрне политике, како би Немачка истиснула своје конкуренте са тржишта Југоисточне Европе.⁴¹

Сједињене америчке државе и нацистичка Немачка, државе са различитом историјом, друштвеним и политичким уређењем, имале су врло сличну пољопривредну политику током тридесетих година: заштита од иностране конкуренције, пружање помоћи произвођачима у повећању извоза и развијање домаће тражње пољопривредних производа. У овом поглављу ћу да анализирам писање часописа Народно благостање о овој теми и да упоредим колико је било заправо познавање тадашње ситуације са данашњом историографијом.

Адолф Хитлер и Френклин Делано Рузвелт дошли су на власт готово истовремено-први је постао немачки канцелар 30. јануара, а други је инаугурисан 4. марта 1933. године. У обе земље стање у пољопривреди је било од великог значаја за целокупну привредну атмосферу. У Сједињеним државама пољопривреди је у почетку дат акценат због тога што је у њој радило чак 35 % запослених радника, па се сматрало да уколико њихов финансијски положај буде бољи, они ће моћи да купују више индустријских производа и на тај начин поново покрену производњу и запошљавање.⁴²

Обе администрације су на почетку морале да утврде кључне проблеме у пољопривреди и да одреде најбољи начин за њихово решавање. Стручњаци који су писали за часопис Народно благостање су уочавали да су узроци тих проблема, у случају Сједињених америчких држава, хиперпродукција, негативне последице по привреду, дугови фармера, ниске цене, док су то у немачком случају били развијање производње у земљи због поштрене политике протекционизма, раздужење сељака и усклађивање производње и

---

⁴⁰ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986; Иван Беренд, *Економска историја Европе у XX веку*, Београд 2009; Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma: percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, Београд 2010; Danilo Gregorić, *Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе*, Београд 1936; Todor Kuljić, *Fašizam*, Београд 1977; Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, Београд 2012.

⁴¹ Todor Kuljić, *Nav. delo*, 110.

⁴² Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 136.

потрошње како би се цене могле одржати на релативно високом нивоу. То се у великој мери поклапа са закључцима до којих је дошла савремена историографија.⁴³ Фармери се нису прилагодили односу понуде и потражње већ су производили више него што је ослабљено тржиште могло да прими, због чега је дошло до катастрофално ниских цена. Овакво стање је имало директне последице по пољопривреднике, чија се куповна моћ значајно смањила, а индиректно је трпела и целокупна привреда, будући да фармери нису могли да отплаћују кредите што је многе мале банке водило у банкрот.⁴⁴ Такође, пре Рузвелтове администрације економска политика није била осмишљена тако да помаже све привредне гране. Мере које су за циљ имале да помогну индустрији, попут заштитних царина на увоз, су за последицу имале скок цена индустријских артикала домаће производње који су били потребни фармерима за производњу.⁴⁵

Разлика између пољопривредне политике САД и Трећег Рајха је у начину на који се долази до побољшања економског положаја руралног становништва. После Првог светског рата, Европа се окренула протекционизму, аутаркији и државном интервенционизму, што је била последица повећаног утицаја државе на економску политику за време рата, контролу стратешких производа и сировина, одређивања цена.⁴⁶ Држава је постала финансијер и купац. Немачка је предњачила у оваквим економским начелима, што је навело британског економисту Џона Мајнарда Кејнза да у предговору немачког издања „Опште теорије запослености, новца и камате“ каже да у Немачкој постоји много више државно-административног захватања, односно мање система *laissez-faire*.⁴⁷

Од краја XIX века Немачка је била доминантно индустријска земља.⁴⁸ Главни извозни артикли били су индустријски производи, док је пољопривреда била дефицитарна привредна грана. Одмах по доласку на власт нацисти су покушали то да промене. У складу са својом протекционистичком економском политиком, а поучени искуством економске блокаде из претходног рата, залагали су се за аграрну независност и

---

⁴³ Sharon M. Hanes, Richard C. Hanes, *The Great Depression and New Deal: Almanac*, Michigan 2003, 63.

⁴⁴ „U kakvom je stanju američka poljoprivreda“, у Народна благостање, 7.1.1933.

⁴⁵ „Križa poljoprivrede u severo-američkim državama“, у Народна благостање, 25.3.1933.

⁴⁶ Иван Беренд, *Нав. дело*, 55.

⁴⁷ Milan Gavrić, *Državni kapitalizam SAD*, Sarajevo 1958, 83.

⁴⁸ Ivan T. Berend, Gyorgy Ranki, *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914*, Zagreb 1996, 24.

самодовољност државе.⁴⁹ Земља је била зависна од увоза хране, поготово пшенице, због чега је дошло повећања засејане пољопривредне површине, а сељаци су царинским баријерама заштићени од иностране конкуренције. Домаћа производња је заменила потребу за увозом жита и меса. Нацисти су и даље били далеко од свог плана да Немачка сама може да произведе храну да подмири сопствене потребе, али је жетва први пут премашила количину увезене хране.⁵⁰ Извор и литература се слажу око значаја које је за национал-социјалисте имала домаћа производња пољопривредних производа и независност од иностранства.⁵¹

На основу Народног благостања и опширних чланака и стручних анализа које је писао Велимир Бајкић, знамо да је он тридесетих година био противних овакве економске политике. Истицао је нелогичност протекционизма, сматрајући да економска криза може бити превазиђена искључиво слободном трговином између држава, а никако подизањем царина или затварањем граница за увоз робе страног порекла.⁵²

Оно што је било заједничко за америчке и немачке пољопривреднике у првој години доласка демократа односно нациста на власт, био је тежак финансијски положај. Презадуженост и немогућност враћања кредита банкама већ су узели маха, због чега је трпела целокупна привреда а највише мале банке које су се углавном бавиле пољопривредним кредитима.⁵³ Ово је била последица ниских цена и смањених прихода, тако да се поново враћамо на главни проблем-хиперпродукцију. Ако узмемо у обзир начине комуникације за време треће деценија XX века, зачуђујуће је колико је уредништво часописа било добро обавештено о току кризе, њеним последицама и потенцијалним решењима за њено превазилажење. Рузвелтова администрација је једно од решења видела у олакшању положаја фармера кроз помагање краткорочним и дугорочним кредитима и оснивање Farm Credit Administration, што су аутори Народног благостања представљали као далекосежну планско-привредну меру.⁵⁴ Ово је од посебног значаја ако

---

⁴⁹ Иван Беренд, *Нав. дело*, 111.

⁵⁰ „Немачка-нов конкурент на светском тржишту жита“, у Народно благостање, 28.1.1933.

⁵¹ Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma: percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, Beograd 2010, 136.

⁵² „Велимир Бајкић: изабрани списи“ прир. Бошко Мијатовић, Београд 2009, 36.

⁵³ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 70.

⁵⁴ „Totalno podržavljenje poljoprivrednog kredita u Americi“ у Народно благостање, 19.8.1933.

имамо у виду да током двадесетих година велика већина Американаца није желела да се федерална влада меша у њихове послове и приватну иницијативу код покретања пословних активности. О томе најбоље говоре и потешкоће које је председничка администрација у почетку имала приликом доношења мера за помоћ пољопривреди. Тако је Рузвелт желео да подстакне фармере да ограниче производњу за 25-40 % давањем премија, тако да крајњи циљ буде изједначавање понуде аграрних производа са количином које тржиште ослабљено кризом може да апсорбује. Суштински, пољопривредницима је давана финансијска подршка како не би користили све своје усеве.⁵⁵ У првим годинама Њу дила многи фармери нису увидели како ће мања производња довести до веће цене пољопривредних артикала и самим тим до већих прихода. Тако Народно благостање преноси да су у почетку бројни фармери или засејали више земљишта или нису сејали мање квалитетну земљу како би им скочио принос.⁵⁶ Подаци из извора и литературе се слажу, с тим што литература пружа детаљније податке, као на пример који министри су сматрали да администрација креће путем социјализма, док су за Народно благостање то били ирелевантни подаци.⁵⁷ Владине мере су узроковале незадовољство фармера у чак 23 савезне државе, што ипак није скренуло Рузвелта са курса којим је он чврсто решио да иде-побољшање стања у пољопривреди како би се постигао опоравак у индустрији и трговини. Економски стручњаци који су писали за Народно благостање су схватили значај опоравка пољопривреде као и које ће то позитивне последице оставити по целокупну привреду, па су у складу с тим о Рузвелтовој аграрној политици писали опширно и детаљно, поготово ако у обзир узмемо технолошки развој средстава за комуникацију тридесетих година XX века. На основу броја чланака и анализа, као и стила писања, сматрам да су подржавали мере које за циљ имају заустављање девастирајуће хиперпродукције и постепено подизање цена на тржишту.

У прилог томе иде и то што у појединим чланцима аутори отворено исказују своје мишљење, за разлику од већине чланака где тек анализом стила писања може утврдити ауторов став. Закон о ограничењу производње пшенице и свиња тумачен је као један од најзначајнијих потеза администрације. Народно благостање је преносило да је тим

---

⁵⁵ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 68.

⁵⁶ "Velike teškoće u politici ograničenja zasejane površine pamukom" у Народно благостање, 21.10.1933.

⁵⁷ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 78.

Законом сваки фармер обавезан да смањи производњу за четвртину у односу на три последње године а трошкови предвиђени за реализацију закона износе 550 милиона долара.⁵⁸ Иако је многим деловало у најмању руку нелогично да се пољопривредницима деле премије зато што мање производе, ова мера је била неопходна како би се продукција прилагодила домаћој потрошњи. Последица овог закона било је протествовање фармера којима су се придружили и поједини гувернери аграрних држава. Став стручњака који су писали за часопис је јасан-Рузвелт је фармерима посветио највише пажње а произвођач аграрних производа је „једини чије се санирање врши о трошку осталих слојева народа“.⁵⁹ Извор и литература се слажу око тога колики је био утицај фармера на политику администрације.⁶⁰

За разлику од Сједињених држава, новој национал-социјалистичкој власти је било много лакше да примени бројне планско-привредне мере у циљу побољшања економске ситуације. Од самог доласка на власт прокламована је аутархијска политика.⁶¹ Хитлерова пољопривредна политика је за циљ имала да отклони сваку аграрну зависност од иностранства, па је часопис обавештавао читаоце да су примењиване мере повећане производње основних животних намирница у Немачкој.⁶² Аутор овог чланка је препознао оно о чему је писано у обимној литератури о Великој депресији. Наиме, сељаци у Немачкој ће повећати производњу уколико пољопривредни производи достигну већу цену на тржишту. Међутим, како се не би смањило њихова куповина, влада ће морати да се постара да плате запослених радника расту упоредо са ценама. Главна потенцијална економска опасност приликом подизања цена пољопривредних производа лежи у томе што се смањује процентуални удео у кућном буџету сваке породице за куповину индустријских производа. Самим тим може доћи до пада потражње индустријске робе што даље води у смањење производње, отпуштања и продужетка кризе. Због тога држава мора да преузме улогу капиталисте, да одређује цене, снабдевање и расподелу сировина, пореску стопу код различитих сектора привреде.⁶³ Нови режим је морао да доноси

---

⁵⁸ „Амерички закон о ограничењу сејања пшенице и производње свинја“, у Народно благостање, 4.11.1933.

⁵⁹ „Штрајк фармера у Америци“, у Народно благостање, 18.11.1933.

⁶⁰ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 68

⁶¹ Иван Беренд, *Нав. дело*, 112.

⁶² „Немачка се све даље брани од увоза аграрних производа“ у Народно благостање, 1.4.1933.

⁶³ Todor Kuljić, *Nav. дело*, 122.

привредне мере пажљиво и готово истовремено у свим гранама привреде. Народно благостање је писало да су ове тешкоће решене су новим и опсежнијим планским мерама. Успостављене су организације чија је дужност да производе и прерађују пољопривредне производе, док производња мора да се прилагоди потрошњи, како се не би стварали вишкови на тржишту. Нека предузећа су принудно ступила у ове организације, па је де факто укинута приватна иницијатива привредника и тржишна конкуренција.⁶⁴ У међувремену, положај произвођача аграрних производа је додатно олакшан тиме што је Немачка једнострано отказала све трговинске уговоре у којима су, по мишљењу пољопривредника, царинске стопе на поједине стране аграрне производе исувише ниске и самим тим угрожавају домаћу производњу. Царине су драстично повећане а нова пољопривредна политика је прокламовала циљ да је могуће увозити само оне производе који се у том тренутку не могу произвести у земљи. Такође, свим сељацима који су задужени у износу од 60 % земљишне вредности дата је могућност раздужења.⁶⁵ Подаци из Народног благостања о мерама које доноси Немачка слажу се са литературом.⁶⁶

Требало би напоменути још једну разлику у положају Немачке у односу на Сједињене америчке државе, а то је компликованост спољно-политичког положаја. Немачка је била земља оптерећена Првим светским ратом, Версајским мировним уговором и својом позицијом у Европи.⁶⁷ Обимне ратне репарације притискале су немачку економију која је морала да нађе нова тржишта и нове трговинске партнере. Ту уочавамо испреплетаност политичког и привредног деловања национал-социјалиста, због чега они нису могли у потпуности да примене своју протекционистичку пољопривредну политику. Обнављање и ширење трговинских веза са земљама југоисточне Европе имало је вишеструки значај за целокупну немачку привреду. Уколико би у томе успео, Трећи Рајх би био независан од светског тржишта и политичког притиска Француске, немачка индустрија би имала тржиште за пласирање артикала индустријске производње а пољопривреда би могла да увози све оно што није могуће у довољној количини произвести у земљи. Земље југоистока-Краљевина Југославија, Румунија и Бугарска, биле су доминантно аграрне

---

⁶⁴ „Нова планирања у немачкој пољопривреди“ у Народно благостање, 23.12.1933.

⁶⁵ „Раздужење сељака“ у Народно благостање, 12.8.1933.

⁶⁶ Иван Беренд, *Нав. дело*, 128.

⁶⁷ Анреј Митровић, *Нав. дело*, 55.

земље богате пољопривредним производима и индустријским сировинама.⁶⁸ У обезбеђивању доминантног положаја у овом стратешки битном делу Европе, Немачка је била спремна и на привремене финансијске губитке, па је тако половином тридесетих година када је југословенска привреда била погођена увођењем санкција према Италији, немачка привреда откупила 60 % житарица по 30 % већој тржишној цени како би истиснула конкуренцију. Стручњаци који су писали за Народно благостање залагали су се за ширење трговинских веза између Југославије и Немачке, сматрајући да ће то донети економске користи, што је још једно питање где се извор и литература поклапају.⁶⁹

Наставак привредне политике Њу дила донео је и нове мере за опоравак пољопривреде у Сједињеним државама. Улога државе у економији, нешто што је било незамисливо само једну деценију раније, све се више повећавала. Тако је министарство пољопривреде намеравало да део аграрног земљишта под пшеницом употреби за производњу лана који је у том тренутку био дефицитаран⁷⁰ а недуго након тога Сенат је усвојио закон о државној гаранцији пољопривредног хипотекарног кредита у износу од две милијарде долара. На овај начин држава је отворена преузела улогу гаранта који субвенционише и подстиче фармере да узму кредит и започну или повећају већ постојећу производњу. Помоћ аграрном сектору пружана је на два начина: општим подизањем цена и давањем кредита, као и побољшањем куповне снаге пољопривреде наспрам индустрије, што потврђује и литература.⁷¹ Економски опоравак није ишао константном узлазном путањом, између осталог зато што државна администрација није имала довољно капацитета да контролише примену мера о смањењу производње, што су писци чланака у Народном благостању тачно предвидели. Власти су рачунале да ће давање премија и патриотизам утицати на фармере да подрже мере за помоћ пољопривреди, али су премије стигле касно а чак четвртина фармера уопште није пристао на смањење засејаних површина а велики део оних који су пристали засејали су најмање плодне области и тако повећали принос па је тако, према наводима стручњака који су писали за Народно благостање, жетва чак била већа него претходних година.⁷² Министарство пољопривреде је морало да пронађе начин

⁶⁸ Milan Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45*, Beograd 2005, 181.

⁶⁹ Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935*, Beograd 1987, 128.

⁷⁰ „Poljoprivreda“ у Народном благостање, 13.1.1934.

⁷¹ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 136.

⁷² „Неуспех Рузвелтове памучне политике“ у Народном благостање, 3.3.1934.

да смањење хиперпродукције не зависи од воље фармера. Решење је пронађено у томе што је Agricultural Adjustment Administration, једна од установа које је Рузвелтова администрација основала, издала квоте у циљу смањења засејаних површина. Квоте су се односиле на памук, пшеницу, дуван, свиње и млечне производе.⁷³

Напори за опоравак пољопривреде настављају се и у Немачкој. На основу начина писања у часопису чини се да су нацисти деловали много одлучније и организованије. У области економије постављена су пред владу два задатка: опоравак коњунктуре и промена привредног система. Свеобухватне мере предузете су у пољопривреди-заштитне царине, раздужење и субвенција само су неке од мера предузетих у циљу побољшања положаја аграрног становништва. Основана је организација која обухвата пољопривреду и привредне гране блиско повезане са њом како би се испунио основни циљ, односно високе цене производа којима ће сељаци бити задовољни.⁷⁴ Организација, уз надзор државе, строго контролише да ли производња одговара понуди како поново не би дошло до хиперпродукције.⁷⁵ Адолф Хитлер се одмах по доласку на власт спремао за агресивне спољно-политичке подухвате, па је сврха постојања овакве корпорације био да обезбеди потпуну самодовољност у исхрани Немачке. У ту сврху формиране су сталне цене како би се тражња изједначила са понудом а морала је постојати могућност да се увоз робе страног порекла обустави истог тренутка када се установи да она смета производима домаћег порекла. Писац овог чланка, др Карл Гемунд, угледни економиста који је три године писао за Народно благостање, оценио је да је овим мерама „*пољопривреда извучена из капиталистичког система*“. Међутим, литература из тог времена не подудара се са овом констатацијом. По економским гледиштима нацизма, тежња сваког појединца јесте да за себе створи извесну економску добит чије би одузимање водило у државни социјализам и принудни рад.⁷⁶

Битна разлика у односу на САД свакако је и то што су санкције за прекршиоце државних мера биле знатно оштрије. У нацистичкој Немачкој није остављена могућност да успех државног интервенционизма зависи од добре воље пољопривредних произвођача. Тако је

⁷³ „Пољопривреда“ у Народно благостање, 23.6.1934.

⁷⁴ Danilo Gregorić, *Економска и социјална политика националног социјализма и њене доктринарне основе*, Београд 1936, 201.

⁷⁵ „*Поčetci привредне реорганизације у Немачкој*“, у Народно благостање, 3.2.1934.

⁷⁶ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 47.

министар исхране и пољопривреде поштрио казне за кршење забране проширења површина под хмељом, а површине засађене без дозволе власти биће уништене.⁷⁷ Литература детаљно преноси његова овлашћења и санкције које може употребити-затворска казна, велике новчане казне или чак и затварање предузећа.⁷⁸ Самосталност на тржишту житарица било је једно од кључних за остваривање идеје о самодовољности немачког народа, што је био циљ за блиску будућност. Циљ аграрне политике био је постизање што веће продуктивности како би се подмириле народне потребе за храном.⁷⁹ Нови житни закон је предвидео тачно утврђивање колико је жита потребно за исхрану становништва, а министар пољопривреда има крупна овлашћења која може искористити приликом оснивања Уреда за преузимање и продају хлебних жита или одређивати проценте појединих врста жита за израду хлеба. Као и у случају других пољопривредних култура, вршени су велики напори да се потребе исхране становништва и стоке задовоље житом произведеним у самој Немачкој. Баш као и у случају других мера, контроле и казне за потенцијалне прекршиоце мера биле су строге.⁸⁰ Житарска политика је још једна од ствари где нема размимоилажења у ставовима извора и литературе, с тим што је у литератури као један од фактора који су утицали на регулисање овог тржишта био и престиж режима.⁸¹

У међувремену, Народно благостање наставило је пажљиво да прати дешавања око аграрне политике америчке владе. У готово сваком броју излазио је по један већи или мањи чланак који се тицао овог питања. Пољопривредна политика је настављена ранијим правцем, с тим што је држава, према извештајима, почела да обрађује обрадиво земљиште које ће се пошумити.⁸² Та одлука је имала неколико позитивних последица-фармери нису могли обрађивати државно земљиште, избегнуто је додатно давање субвенција за ограничење производње и притом је велики број незапослених добио привремено запослење приликом пошумљавања.

---

⁷⁷ „Пољопривреда“ у Народно благостање, 16.6.1934.

⁷⁸ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 200.

⁷⁹ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 192.

⁸⁰ „Немачка изграђује даље свој житни режим“ у Народно благостање, 7.7.1934.

⁸¹ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 225.

⁸² „Пољопривреда“ у Народно благостање, 10.8.1934.

Народно благостање поклонило је велику пажњу питању аграрног кредита у САД. Као последица краха цена, пољопривреда је трпела од презадужености. Фармери су били усмерени ка локалним банкама у својим савезним државама које нису имале довољно капитала. Установљено је да појединачне мере не доносе неопходно побољшање па је Рузвелт изградио нову организацију кредита која је била у државним рукама. Федералне банке и организације су контролисале посебан кредитни фонд, а Народно благостање је увидело сличност са Немачком по питању заложница које фармер након добијања продаје на тржишту. Држава је на себе преузела улогу гаранта главнице и камате. У чланку је истакнута и анализирана водећа улога државе по питању аграрног кредита и пољопривреде уопште, којој су дате велике суме новца.⁸³ Литература додатно појашњава услове под којима фармер добија кредит-он мора прво да испоручи производе у посебан магацин како би испунио услове за добијање кредита.⁸⁴

Ако бисмо упоредили аграрну политику Немачке и Сједињених америчких држава и њихово представљање у часопису Народно благостање, интересантно је да су бројне мере доношене готово истовремено или са неколико месеци размака. Једна од тих мера било је питање раздужења сељака. Начелна политика у Немачкој била је забрана принудне продаје пољопривредног имања ако укупан дуг пређе његову вредност, смањење камата и мораторијум на отплату кредита. Новим законом дугови су претворени у ренту која ће се плаћати од прихода заводу за раздужење а укупни дугови биће подељени на све пољопривреднике, независно од тога да ли су били дужни пре доношења овог закона.⁸⁵ Народно благостање се пре свега бавило економским темама, док се у литератури могу наћи и остали мотиви којима се нацистичка влада водила приликом доношења мера које су олакшавале положај сељака, као што је наводно очување расне чистоте.⁸⁶

У говору који је немачки министар исхране и пољопривреде одржао поводом годишњице нове аграрне политике истакнут је напредак по питању подизања цена без даљег оптерећења крајњих потрошача на тржишту. Стручњаци часописа сматрају да министар примењује погрешну економску методологију када пореди цене у Немачкој и оне на

---

⁸³ „Организација аграрног кредита у С.А.Д. помоћу државе“ у Народно благостање, 29.9.1934.

⁸⁴ Jim Powell, *FDRs folly: How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, New York 2003, 136.

⁸⁵ „Kolektivizacija seljačkih dugova u Nemačkoj“ у Народно благостање, 6.10.1934.

⁸⁶ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 241.

светском тржишту, зато што је министар за пример поређења узео Француску, у том тренутку најскупљу земљу на свету.⁸⁷ Литература, као и Народно благостање, истиче значај утврђених цена како би се онемогућио утицај тржишних спекулација на пољопривредне производе.⁸⁸

У готово свим анализама, текстовима и чланцима који се тичу ове теме, Народно благостање није само пуки преносилац привредних вести из Немачке и САД. Економски стручњаци давали су своје мишљење о мерама које поменуте државе доносе како би се избориле са кризом, изражавали своје слагање или неслагање о битним питањима и давали прогнозе како ће се то одразити на привреду у земљи и свету. Примера ради, у часопису је пренесена вест како је један амерички инвеститор у писму водећем економском часопису желео да Рузвелтов програм премија доведе до апсурдности истичући како нема смисла да држава плаћа фармере за нерад, зато што ће тако пољопривредна производња у потпуности изостати. Писац овог чланка аргументовано је читаоцима Народног благостања показао оправданост давања премија. Истакао је како се оне не плаћају фармерима за нерад већ за невршење одређених послова, како је то уобичајено средство борбе против хиперпродукције и како ће ова мера донети знатно побољшање у будућности. Доношење ове мере било је неопходно како би се ограничила конкуренција и како би дошло до скока цена.⁸⁹

После скоро две године доношења мера у оквиру Њу дила, америчко министарство пољопривреде поднело је извештај који је сумирао постигнуте резултате и истовремено представља циљева за наредни период. Објављено је да је вештачки смањеном понудом постигнута равнотежа између производње и потрошње, због чега је коначно окончана хиперпродукција, главни узрок пољопривредне кризе. Премије су у овоме играле велику улогу а занимљиво је да су фармери који су учествовали у систему премија зарадили више од осталих иако су произвели мање. За текућу годину планира се постепено и опрезно повећање производње, како би се одговорило на повећану куповну моћ становништва.⁹⁰ Литература коју сам користио се не слаже по овом питању са Народним благостањем.

---

⁸⁷ „Политика снажења цена пољопривредних производа у Немачкој“ у Народно благостање, 6.10.1934.

⁸⁸ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 196.

⁸⁹ „Оригинално схватање Рузвелтових премија“ у Народно благостање, 20.10.1934.

⁹⁰ „Stalna kontrola poljoprivrede u S.A.D.“ у Народно благостање, 19.1.1935.

Према истраживањима, чак и крајем тридесетих година петина фармера је била у тешком положају због ниских прихода.⁹¹

Година 1935. била је значајна за даљи развој Рузвелтове аграрне политике. Будући да је конзервативни Врховни суд прогласио више закона Њу дила за неуставне, администрација је морала да измени досадашњи облик планске организације пољопривреде. Један од приоритета био је да се поново успостави правичан однос између пољопривредних и индустријских цена како би фармери несметано могли да продају своје производе и купују индустријске артикле. Као и у прве две године Њу дила, за кључна средства Рузвелтове политике означени су ограничење производње, тржишни споразуми са фармерима и уклањање тржишних вишкова. Сумирани резултати говоре у исправност овакве политике: порасле су цене аграрних производа, оснажена је куповна моћ фармера а месечна примања фармера повећана су за око 25 %.⁹² Ако бисмо упоредили са литературом, она захваљујући историјској дистанци више сумња у позитивне резултате аграрне политике Њу дила, упоређујући ситуацију са оном од пре 1929. године.⁹³

У поређењу са америчком, о немачкој пољопривреди је у Народном благостању током 1935. написан мањи број текстова. Ипак, они су изузетно важни јер доносе вести о оствареном напретку после успешно спроведених мера владе и о значајним променама у домену аграрне политике. Када говоримо о напретку, довољно говори податак да је у Немачкој током 1934. године продато пољопривредних машина у вредности 230 милиона марака, 1933. за 162 милиона а 1932. за само 109 милиона марака.⁹⁴ Поред користи за саму пољопривреду, повећање аграрне куповне моћи има велике користи и за саму индустрију и привреду уопште, која може да проширује производњу и запошљава нове раднике. Такође, Народно благостање преноси и доношење важних промена у планској организацији пољопривреде и на тржишту жита. Створени су посебни судови у чијој ће надлежности бити решавање свих спорних питања а учињени су велики напори како би се отклонио проблем регулисања тржишта и цена пољопривредних производа који је

---

⁹¹ Jim Powell, *FDRs folly: How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, New York 2003, 138.

⁹² „Ruzveltova agrarna politika“ у Народно благостање, 17.8.1935.

⁹³ Alan Lawson, *A Commonwealth of Hope*, Baltimore 2006, 112.

⁹⁴ „Пољопривреда“ у Народно благостање, 16.3.1935.

изазивао неспоразуме између различитих привредних грана.⁹⁵ Што се тиче тржишта жита, реформе се односе на снабдевање становништва хлебним житарицама, сточну храну и храну за индустријске сврхе. Један од циљева ове реформе је и да спречи да цене у самој Немачкој буду угрожене увозом робе иностраног порекла као и да произвођачи предају своје вишкове како би држава могла брзо да интервенише у случају нестабилности на тржишту. Такође, укинута је мала разлика између набавне и продајне цене житарица, како би и сектор трговине оживео. Ово је још једна у низу мера која за циљ има што већу самосталност земље по питању снабдевања храном.⁹⁶ У литератури је више места посвећено дужностима произвођача, овлашћењима министра приликом расподеле укупне количине и питању утврђених цена.⁹⁷

У години 1936, пољопривреда је поново једна од доминантних тема о којој се пише у Народном благостању. Настављено је редовно извештавање читалаца о реформама и резултатима мера које се спроводе у САД и Немачкој. Поново уочавамо сличности у мерама између ове две државе. Као што је то био случај у Немачкој, и влада у САД ће откупљивати пољопривредне вишкове од произвођача, као што је то био случај са хмељом или пшеницом у државама Вашингтон, Ајдахо и Орегон.⁹⁸ Опоравак аграрног сектора се показао и у овој години, број фарми се повећао за 8,3 % а колико је пољопривреда значајна за целокупно стање у привреди говори и то што су фарме запослиле милион незапослених градских радника.⁹⁹ Ово је била само једна од промена у начину размишљања америчких радника.¹⁰⁰

Издвојио бих још једну сличност између мера које су доносиле САД и Немачка, овог пута у житарској политици. Као и у нацистичкој Немачкој, и у Америци се појавила идеја да држава у основним аграрним производима, попут пшенице и кукуруза, треба да буде независна од цена на светском тржишту и да се прилагоди потребама унутрашњег тржишта и америчке економије.¹⁰¹ Окончавање хиперпродукције био је добар корак у том

---

⁹⁵ „*Promene u planskoj organizaciji nemačke poljoprivrede*“ у Народном благостању, 18.5.1935.

⁹⁶ „*Promene u organizaciji nemačkog tržišta žita*“ у Народном благостању, 10.8.1935.

⁹⁷ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 230.

⁹⁸ „*Пољопривреда*“ у Народном благостању, 11.4.1936.

⁹⁹ „*Poljoprivreda*“ у Народном благостању, 18.4.1936.

¹⁰⁰ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 229.

¹⁰¹ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 77.

смеру, а крајњи циљ овакве политике био је да се куповна снага аграрних производа подигне на ниво из 1926. године. Можда и најзначајнија промена из ове године је напуштање система премија. Будући да су суше наносиле велику штету америчким фармерима и смањивале њихову куповну моћ, убудуће ће држава гарантовати основни принос и образовати националне резерве као покриће у случају лоше жетве, што ће додатно смањити увоз.¹⁰²

Ова година је у Немачкој је била посвећена више на унапређењу положаја пољопривредног становништва и даљем развоју протекционизма. Свакако да нацистичка аутархијска политика није ишла увек узлазном путањом. Због ограничења увоза намирница у Немачкој је наступила несташница појединих производа, попут јаја и масти, која домаћа производња није могла да задовољи. Влада је била принуђена да дозволи допунски увоз свиња, говеда и смрзнутог меса.¹⁰³ Иако се то не наводи у чланку, вероватно су ови производи увезени из југоисточне Европе, будући да су привреде ових земаља биле компатабилне са немачком.¹⁰⁴

Колико је давано на значају пољопривреди у Трећем Рајху довољно говори и то што су национал-социјалисти увели програм за стручну обуку пољопривредних радника чиме је ова група радника постала посебна струка. Од укупно четири године обучавања, две године се морају провести у својству шегрта код једног стручњака са којим се потписује уговор и који је дужан да шегрту пружи обуку из свих практичних радова. Након обуке и показивања својих способности, радник добија право на назив *пољопривредни радник*. Нови прописи су имали два циља. Подизање надница до чега још увек није дошло и подизање социјалног угледа пољопривредног радника, како би ово занимање постало интересантније незапосленим радницима.¹⁰⁵ Ово је био један од начина популаризације аграрног сектора, будући да је пољопривреда сматрана за средство постизања политичких циљева у интересу нације.¹⁰⁶ Наставило се и са политиком постепеног повећавања домаће производње како би роба из Немачке могла да подмири потребе становништва и стоке.

---

¹⁰² „Велика реформа пољопривреде у Америци“ у Народно благостање, 31.10.1936.

¹⁰³ „Планска борба против оскудице у стоци у Немачкој“ у Народно благостање, 14.3.1936.

¹⁰⁴ Milan Ristović, *Nav. дело*, 60.

¹⁰⁵ „Poljoprivredni radnik-kvalifikovan poziv u Nemačkoj“ у Народно благостање, 25.7.1936.

¹⁰⁶ Danilo Gregorić, *Nav. дело*, 190.

У Народном благостању за 1937. годину много већа пажња је посвећена дешавањима везано за пољопривреду у САД него у Немачкој. Преносе се вести о напретку који је остварен, као на пример да ће површина под житом бити највећа од 1919. године ¹⁰⁷, или да је 1936. продато 35 % више пољопривредних машина него раније ¹⁰⁸ што представља снажан импулс и за индустријску производњу. Сложеност ситуације на тржишту условљава администрацију на нове реформе у сектору пољопривреду. Након прошлгодишњих мера које су обезбедиле константност куповне моћи фармера, биле су потребне нове корените промене. Министар пољопривреде Валас је сматрао да је неопходно створити пољопривредни програм на дужи коме би главни циљ био одржавање прихода фармера на садашњем нивоу. Свакако да ће и даље најважније бити регулисати производњу која ће убудуће имати четири фазе. Довољна производња сточне хране, извлачење вишкова са тржишта, контрола и смањење производње би то Валасовом мишљењу требало да обезбеде успех новом плану. Нове мере би требало у потпуности да ослободе Сједињене државе увоза и да створе темељ за одржавање извоза. ¹⁰⁹ Пољопривредна култура којој је било посвећено највише пажње јесте памук. Писано је о количини жетве, разлозима за пад цене и плану о државној интервенцији на овом тржишту. О значају даљих реформи и побољшања положаја фармера обимно је писано и у литератури. ¹¹⁰

Као што смо већ напоменули, чланци о Немачкој су више спорадичне и обавештајне природе. Преносе се вести о великом недостатку радне снаге у пољопривреди који је већи него у било ком другом сектору привреде. Једина значајнија новост јесу промене које се тичу житарства, односно технике утврђивања предајних контигената за свако пољопривредно газдинство и њена административна контрола. Такође, забрањена је употреба хлебних жита за сточну храну. Показало се и да је немачка политика протекционизма имала успеха-увоз хлебних жита смањио се за 88 % а житарица намењених исхрани за 63 %.¹¹¹ У литератури нисам наишао на податке којима бих

---

¹⁰⁷ „Пољопривреда“ у Народном благостање, 7.1.1937.

¹⁰⁸ „Konjunktura“ у Народном благостање, 23.1.1937.

¹⁰⁹ „Pred novim reformama u američkoj poljoprivredi“ у Народном благостање, 13.3.1937.

¹¹⁰ Anthony J. Badger, *The New Deal: The Depression Years 1933-1940*, New York 1989, 160.

¹¹¹ „Kako je organizovano žitarstvo u Nemačkoj“ у Народном благостање, 7.8.1937.

потврдио ове вести Народног благостања, вероватно зато што су вести биле успутне и спорадичне.

Година 1938. је последња у којој је пољопривреда значајна тема у часопису Народно благостање. Теме су уобичајене: цене пољопривредних производа, аграрни кредити, покривеност потрошње домаћом производњом.

Мере којима су се у Америци у почетку противили многи фармери донеле су значајније резултате. О бољем положају фармера довољно говори и податак у Народно благостању да је у прошлој години број продатих трактора порастао за четвртину, од чега значајан део отпада на извоз.¹¹² Новим законом који је изгласан са само једним гласом већине у Конгресу, пољопривреда је суштински постала пример планске привреде. Министар пољопривреде је имао овлашћења да одреди колика површина ће се обрадити најзначајнијим пољопривредним културама-памуком, пшеницом, кукурузом, пиринчом и дуваном. Продаја не зависи од приноса већ од количине коју тржиште може да апсорбује, а за прекршиоце закона предвиђене су казне. Стручњаци Народног благостања су проценили да је ово најзначајнија мера од Рузвелтовог доласка на власт за ограничавање пољопривредне производње.¹¹³ Због значаја овог питања, велика пажња посвећена је аграрним кредитима. Земља је подељена на 12 области у којима се налазила по једна хипотекарна и кредитна банка. У овим банкама фармери су могли да подигну кредит у вредности 75 % свог земљишта, док су камате биле на нивоу од 4 %. После аграрне кризе из 1937. године, код неких банака јавио се заостатак у враћању кредита.¹¹⁴ Страна литература о овом питању се у потпуности слаже са извором, с тим што додаје да министарство може да интервенише ако цене одређених производа падну испод утврђене цене.¹¹⁵

Текстови везани за Немачку садржали су већ познате теме које су саставни део национал-социјалистичке аграрне политике: покривеност потрошње домаћом производњом. Ако бисмо упоредили са Сједињеним америчким државама, ова тема много више присутна из

---

¹¹² „Индустрија“ у Народно благостање, 19.3.1938.

¹¹³ „Најграндиознији покушај регламентирања пољопривредне производње“ у Народно благостање, 26.3.1938.

¹¹⁴ „Пољопривредни кредит у С.А.Д. после велике кризе“ у Народно благостање, 30.7.1938.

¹¹⁵ Anthony J. Badger, *The New Deal: The Depression Years 1933-1940*, New York 1989, 161.

разлога што је Немачка одмах после доласка Хитлера на власт 1933. године почела да се спрема за рат и ревизију Версајског мировног уговора. Још више је повећана производња жита и кромпира а резерве су се повећале толико да по процени министра пољопривреде Немачка може да храни сопствено становништво чак две године.¹¹⁶ У поређењу са ранијим годинама, Трећи Рајх је први пут морао да запосли неколико десетина хиљада пољопривредних радника. Истичу се успеси које је Немачка постигла у повећању производње која је достигла вредност од 12,6 милијарди марака а стручњаци су проценили да Немачка сопственим производима подмирује око 83 % потреба.¹¹⁷ Будући да су ово били подаци немачког института, не могу бити објективни и наћи своју потврду у литератури која се тиче овог периода.

За последњу 1939. годину вести за обе земље су формалне и кратке. Ова тема је изгубила на значају. Почетак Другог светског рата у Европи већ је био изванредан па се пажња усмерила у том правцу. Од значајних текстова бих издвојио један везан за Немачку и тиче се исхране становништва у случају ратног стања. Након избијања Велике светске економске кризе 1929, све земље су настојале да постигну што већи степен самодовољности а након што је ратна опасност постала извесна ово питање је постало примарно. Према немачком Институту за проучавање коњунктуре, највише успеха су имале Немачка и Италија, док је Велика Британија највише зависна од увоза из иностранства. Успех по овом питању највише зависи од величине земљишта погодног за пољопривредну производњу, развоја технике, капитала и радне снаге.¹¹⁸

---

¹¹⁶ „Poljoprivreda“ у Народно благостање, 17.9.1938.

¹¹⁷ „Пољопривреда“ у Народно благостање, 12.11.1938.

¹¹⁸ „Koje će zemlje moći same sebe da ishrane u ratu“ у Народно благостање, 8.4.1939.

Индустрија

Из Првог светског рата, највећег дотадашњег сукоба у историји, Сједињене америчке државе¹¹⁹ и Немачка¹²⁰ изашле су у потпуно различитим правцима. Управо захваљујући овом рату и чињеници да су из њега изашле са најмање демографских и економских жртава, САД су постале најјача индустријска земља. Економски просперитет започет је још током рата а само током 1916. године, Америка је у земље чланице савеза Антанта извезле робе у вредности преко пет милијарди долара.¹²¹ Двдесете године су обележиле привредни просперитет, повећање производње и већи животни стандард, а просечна незапосленост износила је само 3,7 %.¹²² После завршетка рата, Сједињене државе вратиле су се изолационистичкој спољној политици а тежак опоравак привреда европских земаља, напредак технологије, боља пословна организација и брз долазак до банкарских кредита допринели су великом извозу и просперитету. Међутим, већ тада се назиру пукотине привредног система-због јачања великих компанија оне постепено заузимају доминантан положај на тржишту, због чега долази укидања привредне конкуренције и монополизације америчке привреде.¹²³ Трећу деценију XX века обележили су председници из републиканске странке, Ворен Хардинг и Калвин Кулиц. У складу са својим економским начелима, ону су прокламовали либералну економску политику (*laissez-faire*) тако да је главни привредни задатак администрације постао помагање експанзије крупног капитала. Суштински, веровало се да ако се бизнису помогне да оствари велике профите, прошири производњу и запосли нове раднике, биће посла за све а просперитет ће обухватити све слојеве становништва.¹²⁴ Водећа економска гледишта двадесетих година сажимају се у обраћању председника Кулица њујоршкој привредној

---

¹¹⁹ Vesna Aleksić, *Sjedinjene američke države i Velika svetska ekonomska kriza 1929-1939*, Beograd 2010; Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007; Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008; Michael A. Bernstein, *The Great Depression: Delayed recovery and economic change in America, 1929-1939*, New York 1987.

¹²⁰ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986; Danilo Gregorić, *Ekonomska i socijalna politika nacionalnoga socijalizma i njene doktrinarnе osnove*, Beograd 1936; Иван Беренд, *Економска историја Европе у XX веку*, Београд 2009; Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Beograd 2004.

¹²¹ Vesna Aleksić, *Sjedinjene američke države i Velika svetska ekonomska kriza 1929-1939*, Beograd 2010, 66.

¹²² Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 54.

¹²³ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 33.

¹²⁴ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 80.

комори 1925. године, који је у свом говору изнео став да влада и бизнис „*треба да остану независни и одвојени, првим се управља из Вашингтона а другим из Њујорка*“. ¹²⁵ Раст продуктивности допринео је формирању првог потрошачког друштва и општем благостању, док су високе царине штитиле и помагале развој индустрије. Међутим, због високих царина на увоз стране робе становништву су онемогућене конкурентске цене производа из увоза, што као последицу има скок цена индустријских артикала домаће производње. ¹²⁶

Са друге стране, Немачка је из рата изашла као поражена земља. На мировној конференцији морала је да пристане да безусловну капитулацију и понижавајуће услове. Одузете су јој све колоније, војска је ограничена на силу која је довољна само за одржавање унутрашњег реда, забрањено јој је да има авијацију и тенковске јединице а оно што је посебно погодило немачку индустрију јесте одузимање значајних делова територије, посебно сарске и рурске области богате угљем. ¹²⁷ Посебно је Француска, која је у рату претрпела огромне економске и демографске губитке, предњачила у настојањима да се Немачкој наметну тешки услови како више не би представљала претњу по мир. Међутим, немачки национализам није се осећао побеђеним, па је екстремна десница раширила мит како војска није побеђена већ издана. Новоустављена Вајмарска република ¹²⁸ од почетка је била суочена са бројним проблемима-нестабилна политичка ситуација, тежња екстремне деснице за уништењем парламентарне демократије, инфлација, незапосленост, тежак међународни положај. Најугицајнији историчари сматрају да европске стабилности током двадесетих година XX века није могло бити уколико се Немачка не интегрише у европску привреду и уколико њена снага не буде призната и прихваћена. ¹²⁹

Уколико бисмо упоредили привреду Сједињених држава и Немачке током двадесетих, основна разлика је у томе што је просперитет за америчку индустрију почео још за време рата, док се немачка привреда стабилизовала тек половином деценије. Посебно бих обратио пажњу на развој ауто-индустрије, која је током двадесетих доживела невероватан

---

¹²⁵ Pol Dzonson, *Nav. delo*, 647.

¹²⁶ Pol Dzonson, *Nav. delo*, 659.

¹²⁷ Андреј Митровић, *Нав. дело*, Београд 2012, 55.

¹²⁸ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 291.

¹²⁹ Erik Hobsbaum, *Nav. delo*, 30.

напредак. Крајем деценије скоро пола милиона радника радило је у овој индустрији (нешто мање него у индустрији челика), што је посебно значајно ако узмемо у обзир стимулацију других индустрија-стакла, гуме, нафте.¹³⁰ Непосредно пред избијање светске економске кризе, на америчким путевима налазило се чак 23 милиона аутомобила, због чега је један званичник изјавио да две трећине радника ради како би могло да плати аутомобил.¹³¹ Један од најзначајнијих представника ове индустрије био је Хенри Форд који је у својим фабрикама увео нове принципе организације рада. Захваљујући подели рада, снижавању трошкова производње, повећању куповне моћи путем подизања плата и масовној производњи 1929. године САД су имале неколико десетина пута више аутомобила од Немачке.¹³²

Индустрија је једна од тема којима се часопис Народно благостање највише бави, посебно Сједињеним америчким државама и Немачком, тако да ћу овом поглављу представити и анализирати ово питање као и упоредити податке са коришћеном литературом.

Одмах по доласку на власт, Рузвелтова администрација почела је да утврђује проблеме и ради на опоравку привреде. Посебно је значајан чланак који је писао сам Велимир Бајкић, у којем је изложио главне правце политике економског опоравка америчког председника. Пре свега, неопходно је подизање цена индустријске робе на ниво од пре избијања кризе како би дужници могли да врате дугове, заустављање хиперпродукције путем државне контроле, раст надница заједно са ценама и одређивање производних квота. Занимљиво је да уредник Народног благостања овакво уређење назива планском привредом и даје оцену да овакав програм не може успети.¹³³ Велимир Бајкић је овде исказао свој став идентичан са оним до ког је дошла историографија о његовим економским гледиштима-приватну иницијативу сматрао је основом економског благостања.¹³⁴ О значају индустрије за целокупан привредни опоравак земље говори и то што је једна од првих мера у оквиру Њу дила била и доношења Закона о унапређењу националне индустрије који за циљ има утврђивање цена, одређивање минималне зараде и радног времена и спровођење јавних

---

¹³⁰ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 13.

¹³¹ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 57.

¹³² Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 114.

¹³³ „Планска привреда председника Рузвелта“ у Народно благостање, 13.5.1933.

¹³⁴ „Велимир Бајкић: изабрани списи“ прир. Бошко Мијатовић, Београд 2009, 36.

радова. Стручњаци који су писали за часопис оцењују да у време пре кризе овако велика државна овлашћења по питању односа између радника и послодавца не би била могућа,¹³⁵ а о односу између бизниса и владе пре кризе већ смо писали почетком овог поглавља. Литература такође наглашава значај опоравка индустрије, с тим што је једина разлика у односу на извор то што је као један од циљева и ограничење конкуренције.¹³⁶ Требало би напоменути да доношење мера у корист индустрије не би било могуће без постепеног опоравка банкарског сектора. Прва мера који је донео Френклин Рузвелт јесте проглашавање националног „банкарског празника“, када су банке привремено затворено у целој земљи. Ова мера је дала времена службеницима администрације да одреде које су банке ликвидне и способне за поновно отварање, што је за последицу имало враћање поверења у банке. Грађани су поново почели да стављају уштеђевину у банке што је омогућило банкама да почну да нуде инвестиционе кредите. О значају ове мере говоре и речи Рузвелтовог саветника Рејмонда Молија, професора са универзитета Колумбија, да је „капитализам сачуван за осам дана“.¹³⁷ По извештајима Народног благостања, 80 % представника америчке индустрије је прихватио владине мере о минималној заради и радном времену, а један од највећих противника предлога у оквиру Њу дила био је Хенри Форд, водећи представник аутомобилске индустрије.¹³⁸ У поређењу са изворима, историографија не преноси процентуалне податке, већ наводи да су подржаваоци програма били радници, фармери и незапослени док су противници били поједини пословни људи и банкарски зато што су сматрали да држава превише задире у приватну иницијативу што води пут социјализма.¹³⁹

Нацисти су одмах по доласку на власт морали да раде на привредном опоравку Немачке, која је била једна од земаља највише погођених кризом. Усвајањем Смут-Холијевог закона из 1930. којим су САД штитиле своју индустрију, европска индустрија била је тешко погођена. Нарочито је трпела немачка индустрија која због малог домаћег тржишта није могла да опстане без извоза у иностранство.¹⁴⁰ Национал-социјалистичким

---

¹³⁵ „Планско-привредни програм за америчку индустрију“ у Народно благостање, 1.7.1933.

¹³⁶ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 190.

¹³⁷ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 59.

¹³⁸ „У Фронт!“ у Народно благостање, 16.9.1933.

¹³⁹ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 196.

¹⁴⁰ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 420.

привредним програмом било је предвиђено оживљење целокупне привреде а нарочито индустрије, подстицање приватне иницијативе сваког предузетника и трговца, повећање индустријске производње и смањивање надница. Овај програм требало је да се спроведе у дело комбиновањем приватне иницијативе и бројних планско-привредних мера.¹⁴¹ На основу Народног благостања, питање минималне цене рада је основна разлика у привредној политици Сједињених држава и Немачке на почетку доношења мера за опоравак индустрије. Рузвелт је инсистирао на њиховом повећању, док је у Немачкој постојала могућност за њихово смањење. Овде бих истакао још једну битну разлику у начину доласка на власт између Френклина Рузвелта и Адолфа Хитлера. Први је дошао на власт захваљујући подршци радника, фармера и незапослених, док је Хитлеру, иако је био вођа највеће партије, власт уступљена после споразума представника најјачих индустрија у Келну 4.1.1933, тако да је Хитлер делимично своју власт дуговао крупном капиталу.¹⁴² И нацисти и представници индустрије желели су ревизију Версајског мира.

На основу извора и литературу чини ми се да је, барем у почетку, америчка политика опоравка деловала много јасније него немачка. Уосталом, не рачунајући демагошке пароле о конфискацији ратног богатства и дељења профита у великим корпорацијама, нацисти нису имали стриктни економски програм. У једном од својих говора Хитлер је чак рекао „...основна карактеристика наше економске теорије је да уопште немамо теорију“.¹⁴³ Према вестима из Народног благостања, индустријска политика била је слична као и аграрна-јачање домаће производње и изједначавање са потрошњом, повећање извоза и увоз само из земаља које су купци немачких производа.¹⁴⁴

Идеја о самосталности у економском и привредном смислу настала је првенствено због пораза у Првом светском рату који је у великој мери последица економске блокаде коју су спроводиле земље чланице Антанте и катастрофалних последица Велике депресије. Због тога су нацисти развили теорију о такозваном праву на простор, по којој Немачка мора

---

¹⁴¹ „Хитлеров привредни програм“ у Народно благостање, 6.5.1933.

¹⁴² Todor Kuljić, *Nav. delo*, 117.

¹⁴³ Иван Беренд, *Nav. дело*, 120.

¹⁴⁴ „Нова немачка трговинска политика“ у Народно благостање, 6.5.1933.

под своју власт да стави области са великим привредним могућностима, између осталог како би индустрија имала тржиште за извоз.¹⁴⁵

Већ смо истакли значај аутомобилске индустрије због запошљавања великог броја људи и повезаности са сродним индустријама. Према писању часописа, национал-социјалисти су схватили вредност ове индустрије због чега су настојали да је развију, па су тако власници нових аутомобила ослобођени од плаћања пореза док се на старе аутомобиле и даље плаћао порез. На тај начин настаје већа потражња, која узрокује већу производњу и запошљавање.¹⁴⁶ Литература је истакла заостатак у којем је Немачка била по питању ауто-индустрије у односу на САД које су производиле три пута више аутомобила него цела западна Европа.¹⁴⁷ Иако је економски циљ нациста био државна самодовољност и протекционизам, његово стриктно примењивање значило би смањивање извоза и жртвовање индустрије што се није могло дозволити.¹⁴⁸ Историографија, баш као и Народно благостање, препознала је ову промену у привредној политици. Она је била неопходна како би се индустрија извукла из депресија, оживела, ставила на здраве основе а тек онда ступила у службу званичне доктринарне политике-политичког и привредног јачања Трећег Рајха.¹⁴⁹

Политика државног интервенционизма наставила је да узима маха у Америци, о чему је Народно благостање редовно обавештавало југословенске читаоце. Новим мерама одвојена је сума од неколико десетина милиона долара за децентрализацију индустрије, односно пребацивање дела малих и средњих индустријских предузећа из града у село. Одвојена су велика средства за развој и електрификацију Тенесија како би се индустрија привукла у ову област. Како би што већи број људи био запослен, радно време је одређено на тридесет часова недељно.¹⁵⁰ Поред електрификације, америчка литература наводи да је највећа корист од улагања у ову област била градња 15 брана које ће заштитити становништво од поплава.¹⁵¹ У спровођењу политике Њу дила, Рузвелт је тражио

---

¹⁴⁵ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 608.

¹⁴⁶ „Разно“ у Народно благостање, 10.6.1933.

¹⁴⁷ Иван Беренд, *Нав. дело*, 54.

¹⁴⁸ „Обрт у немачкој трговинској политици“ у Народно благостање, 28.10.1933.

¹⁴⁹ Danilo Gregorić, *Нав. дело*, 251.

¹⁵⁰ „Пребацивање индустрије из града у село у Америци“ у Народно благостање, 5.1.1934.

¹⁵¹ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 61.

подршку већински демократског Конгреса. Тако је тражио овлашћење за склапање трговинских уговора са другим државама и могућност промена царина у зависности од ситуације. Сједињене државе су морале да делују пажљиво како не би трпеле ни пољопривреда ни индустријска производња а оцене појединих страних новинских агенција да се Америка враћа либералној економској политици стручњаци Народног благостања проценили су као претеране.¹⁵² Историографија је још једном показала да је Народно благостање било у праву. Заштита од иностране конкуренције и високе царине биле су само неке од Рузвелтових мера у корист индустрије.¹⁵³ Иако је администрација од самог почетка улагала огромне напоре у корист индустрије и запослених у њој, опоравак није ишао увек узлазном путањом. Једна од главних дешавања половином 1934. године, којима је и часопис посветио пажњу, јесу раднички штрајкови започети у аутомобилској индустрији да би се раширили на запослене у индустрији гвожђа и челика. Након преговора у којима је учествовао сам Рузвелт, радници су издејствовали повећање зарада од 10 % и право колективног преговарања са послодавцима преко изабраних представника. Иако су захтеви радника били много већи, овакав резултат преговора често је тумачен као успех штрајкача.¹⁵⁴ У поређењу са извором, историографија пружа кратак преглед догађаја који су претходили штрајковима. Иако су се деценијама борили за своја права, све до тридесетих година раднички синдикати нису имали много успеха. Једини успешни метод њиховог рада био је штрајк, након чега су послодавци често прихватили услове како не би морали да затворе компанију. Главни захтев био је омогућавање колективног преговарања са послодавцима, што су радници описивали као суштину „индустријске демократије“.¹⁵⁵ Као последица политике појачаног државног интервенционизма повећао се годишњи буџетски дефицит.¹⁵⁶ Новац за опоравак привреде обезбеђен је преко кредита и подизања пореза а до краја другог Рузвелтовог председничког мандата државни дуг се повећа двоструко.¹⁵⁷

---

¹⁵² „Inicijativa Ruzvelta u trgovinskoj politici“ у Народно благостање, 10.3.1934.

¹⁵³ Milan Gavrić, *Nav. delo*, 75.

¹⁵⁴ „Polet i kriza radničkih sindikata u Americi“ у Народно благостање, 5.5.1934.

¹⁵⁵ Jim Powell, *FDRs folly: How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, New York 2003, 187.

¹⁵⁶ „Američki budzet u znaku privredne obnove“ у Народно благостање 4.8.1934.

¹⁵⁷ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 199.

На основу писања Народног благостања види се да нацисти у Немачкој инсистирају на јачању приватне иницијативе и осећаја одговорности у индустрији, као и на већој државној контроли него раније како би општи интерес могао да се брани са успехом. По узору на Италију, за организациону форму ће се узети корпоративни систем на чијем дну ће бити предузеће, затим општинска организација исте привредне гране и на крају државна организација сваке привредне гране. За разлику од Сједињених америчких држава раднички синдикати су у потпуности забрањени, како не би дошло до класних сукоба између радника и послодаваца. Уместо тога, послодавац је сматран за вођу предузећа који је дужан да се брине о радницима. У национал-социјалистичкој идеологији радници и послодавци, некада супротстављени око бројних питања, треба заједнички да раде на напретку предузећа и читаве Немачке.¹⁵⁸ У историографији је посвећено доста пажње овом питању. Након укидања синдиката, основана је нацистичка радничка организација Arbeitsfront. Власник предузећа постао је вођа компаније а радници су његови следбеници који заједно са њим раде у корист нације и државе. Уколико злоупотреби свој ауторитет, власник може бити смењен. Извор и литература се поклапају у тврдњи да су привредници имали слободу у инвестирању и развоју али је држава поставила строга ограничења, постала регулатор цена и одређивала улагања. Такође, приватне компаније су принудно сарађивале са онима у власништву државе како би се остварили економско-политички циљеви: самодовољност у производњи и популистички систем општег благостања.¹⁵⁹

Народно благостање је преносило да ће у Немачкој, како би се основала корпоративна држава, бити основана дванаест привредних грана, од чега седам индустријских: 1) рударска и железна; 2) машинска и електротехничка; 3) металних производа; 4) грађевинска, дрвна, стакларска и керамичка; 5) хемијска; 6) кожна и текстилна; 7) животних намирница. Суштински, нове организације су принудни картели у којима држава задржава право контроле и учешћа у раду.¹⁶⁰ Литература доноси нешто другачије податке, поготово по питању улоге државе чија је улога више наглашена него у извору. Држава је конципирана као врховни ауторитет компанијама, а целокупна економија је

---

¹⁵⁸ „Роџетци привредне реорганизације у Немачкој“ у Народно благостање, 3.2.1934.

¹⁵⁹ Иван Беренд, *Нав. дело*, 129.

¹⁶⁰ „Нова организација немачке привреде“ у Народно благостање, 31.3.1934.

подвргнута министру економије. Чланство у привредним организацијама национал-социјалистичке државе је обавезно за сва предузећа а привредом ће руководи Економска комора, надлежно тело којим управља држава.¹⁶¹

Како Народно благостање преноси, приликом формирања америчке трговинске политике дошло је до сукоба између индустријских и пољопривредних кругова и њихових представника. Индустрија стоји на гледишту против склапања компензационих уговора са страним државама зато што би њихово склапање водило у даље опадање извоза индустријских производа, што би за последицу имало смањење обима посла, повећање незапослености и мањи национални доходак.¹⁶² Познати су циљеви Рузвелтове аграрне политике: престанак хиперпродукције и веће цене пољопривредних производа како би се повећала куповна моћ фармера. Представници индустрије били су против такве привредне политике, сматрајући да ће скок цена узроковати и скок радничких зарада, што ће за последицу имати нова отпуштања и повећање незапослености.¹⁶³ Са друге стране, литература има нешто другачији став од Народног благостања и цитира једног фармерског адвоката како америчка пољопривреда стоји у истом положају према америчкој индустрији као колоније према Енглеској у 18. веку.¹⁶⁴

Ова година обележила је доношење Закона о социјалном осигурању, једне од најважнијих тековима Њу дила којем је у Народног благостању посвећена велика пажња. Кључни део закона јесте осигурање за случај старости и незапослености преко пензионог фонда који ће се финансирати порезом од годишње зараде запослених. Тај порез плаћају радник и послодавац по пола. У пензију радник одлази са навршених 65 година живота а висина пензије зависиће од његове зараде. Организација осигурања за случај незапослености препуштено је државама а федерална влада је на себе преузела улогу финансијера. Требало би напоменути да се обе врсте осигурања не односе на државне службенике, привремене и пољопривредне раднике и кућну послугу. Иако у закону нема осигурања за случај болести или несреће, сам председник Рузвелт навео је да је овај закон темељ будућег друштвено-привредног уређења. Занимљиво је и на који начин је Народно

¹⁶¹ Иван Беренд, *Нав. дело*, 128.

¹⁶² „Највеће повлашћење у компензацији у америчкој трговинској политици“ у Народно благостање, 2.2.1935.

¹⁶³ „Америчка индустрија противу Рузвелтове аграрне политике“ у Народно благостање, 4.5.1935.

¹⁶⁴ Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 73.

благостање представило значај овог закона-упоређујући износ пензије са југословенском валутом. ¹⁶⁵Америчка историографија доста се бавила значајем социјалног осигурања. Закон је направљен под утицајем и као последице економске депресије као један од метода пружања помоћи незапосленима у временима кризе. За разлику од извора, литература детаљније пружа податке ко су могући корисници осигурања, попут мајки, инвалида и деце оштећеног здравља. Такође, закон је одредио месечни износ минималне и максималне пензије. О Закону о социјалном осигурању сам писао у овом поглављу због великог значаја који је он имао за индустријске раднике. ¹⁶⁶

За то време се у Немачкој наставља политика привредног опоравка путем доношења нових мера у том правцу. Доношењем Шахтовог новог плана предвиђено је плаћање увоза извозом како би немачке банке на располагању имале довољну количину девизних резерви за плаћања која су неопходна попут сировина, дипломатска представништва, зајмове. ¹⁶⁷Интересантно је да је план немачког министра економије Хлајмара Шахта у Народном благостању поменут само успут, док је у литератури овом плану оправдано посвећено много више пажње због његовог утицаја. Истовремено председник Рајхсбанке, Шахт је увео Neuer Plan који је предвиђао стратегију за превазилажење тешкоћа на пољу спољне трговине и међународних економских односа уз истовремено спровођење припрема за рат којим ће Немачка насилно извршити ревизију версајског мира. План је предвиђао успостављена потпуне државне контроле над спољном трговином и девизним плаћањима, строго ограничење увоза како би привреда била самодовољна и плаћање у роби уместо у иностраној валути. Трговински односи биће реорганизовани и засноваће се на билатералним споразумима о размени добара, што је почетак дугорочног плана о стварању великог економског простора под доминацијом нацистичке Немачке. ¹⁶⁸

Побољшањем стања у индустрији, наметнуло се питање организације унапређења извоза индустријских производа. Индустрије које производе робу за унутрашње тржиште, као што је храна, пиће, грађевински материјал, дрво и намештај, имале су велике добитке због подизања цена док су извозне индустрије у тешком положају као последица појачане

---

¹⁶⁵ „Svaki Amerikanac preko 65 godina dobija penziju od 1.400 dinara mesečno“ у Народно благостање, 28.9.1935.

¹⁶⁶ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 72.

¹⁶⁷ „Компензациони послови у оквиру новог немачког плана“ у Народно благостање, 12.1.1935.

¹⁶⁸ Иван Беренд, *Нав. дело*, 133.

конкуренције у међународној трговини. Један од начина за повећање извоза, како су писали стручњаци часописа, јесте снижавање цене путем бољег искоришћавања капацитета.¹⁶⁹

Унутрашња привреда и трговина функционисале су под још већим државним утицајем. Индустрија је имала своје место у нацистичкој идеологији о примати политике над привредом. На овом месту би требало истаћи разлику у гледишту са кога држава полази када се меша у економски живот. Администрација председника Рузвелта полази од тога да је државни интервенционизам неопходна привредна мера у временима када економска криза узрокује бројне друштвене и политичке проблеме, како би се заштитила сама економија од даљег урушавања. Доктрина национал-социјализма сматра да држава, поред права, има и дужност да регулише привредни систем у интересу нације. Због тога би се могло рећи да се уплитање државе у економски живот после 1933. године не може називати интервенционизмом већ основом политике владајућег режима.¹⁷⁰

За 1936. годину није било много чланака о америчкој индустрији у Народном благостању. Углавном су то били текстови обавештајне и спорадичне природе, вероватно зато што је то било изборна година у Сједињеним државама. Требало би поменути одлуку Врховног суда о укидању појединих закона Њу дила зато што су били, по мишљењу судија, у супротности са Уставом. Упркос одлуци суда, закони су испунили своју сврху-стање фармера је побољшано заједно са општом привредном ситуацијом. Ово је омогућило додатно фокусирање администрације на индустрију.¹⁷¹ Сукоб је проистакао из конзервативности чланова Врховног суда који су били против Рузвелтових економских мера сматрајући их за противуставне.¹⁷² Те године Рузвелт је однео најубедљивију победу у историји председничких избора над републиканским кандидатом Алфредом Лендоном.

У Немачкој се започело са спровођењем систематске контроле извоза сировина важних за индустрију наоружања. Оваква одлука је била последица појачане тражње и оскудице многих сировина на светском тржишту. Захваљујући државној регулацији цена, њихове цене су биле стабилне у Немачкој. Ова мера је била неопходна како снабдевање немачке

---

¹⁶⁹ „Немачка пред проблемом организације извоза“ у Народном благостање 27.4.1935.

¹⁷⁰ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 254.

¹⁷¹ „Федерализам је срушио Рузвелтову економску политику“ у Народном благостање, 18.1.1936.

¹⁷² Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 198.

привреде и извоз не би били угрожени.¹⁷³ За разлику од литературе, Народно благостање није посветило пажњу напорима нацистичке Немачке за вешташком производњом бројних артикала. Како је немачки економски систем за време национал-социјалиста био комбиновање екстремног економског национализма, државног национализма и централизоване ратне економије, прављени су невероватни напори да се увоз појединих сировина, попут бензина, гуме и влакна, замени производима супститутивног порекла произведеним у самој Немачкој.¹⁷⁴

Велики корак у опоравку индустрије представљао је напредак аутомобилске индустрије. Она је у Народном благостању споменута узгред, у једном чланку о рекордној производњи моторних возила у Немачкој у односу на ранији период.¹⁷⁵ Историографија је много више пажње посветила овом питању. Одмах по доласку на власт Хитлер је увидео значај успостављања индустријског сектора у државном власништву што је водило оснивању компаније *Wolkswagen Werke*. Године 1934, Фердинанд Порше шаље извештај национал-социјалистичкој влади о конструкцији аута економске класе и домаће производње. После састанка са Хитлером лично, који је захтевао да аутомобил кошта мање од хиљаду марака како би већина становништва могла да га приушти, Поршеов нацрт је одобрен. Ово је представљало догађај од огромне важности-развој индустрије, запошљавање великог броја људи и значајан пропагандни потез, због чега ме чуди да је Народно благостање пропустило да посвети пажњу овим дешавањима. Циљ је био масовна производња од пола милиона аутомобила годишње због чега „буба“ представља највећи успех у историји ауто-индустрије.¹⁷⁶

Приликом доношења новог четворогодишњег плана, велика пажња била је посвећена индустрији. Планом, који је поверен Херману Герингу, предвиђено је потпуно осамостаљивање Трећег Рајха од иностранство по питању сировина и девиза. Због агресивне спољне политике, земља није смела бити зависна од увоза који се у потпуности морао заменити домаћом производњом. Часопис је преносио да је дужност хемијске, машинске и рударске индустрије био је проналазак материјала који ће заменити све

---

¹⁷³ „*Nemačka zabranjuje izvoz sirovina, ali neće sankcija*“ у Народном благостање, 18.1.1936.

¹⁷⁴ Иван Беренд, *Нав. дело*, 136.

¹⁷⁵ „*Industrija*“ у Народном благостање, 15.2.1936.

¹⁷⁶ Иван Беренд, *Нав. дело*, 139.

производе које није могуће произвести у Немачкој.¹⁷⁷ Од овог тренутка немачка економија била је устројена по војном моделу а слободно тржиште је престало да постоји.¹⁷⁸

Међу кључне догађаје 1937. године у Сједињеним државама којима је Народно благостање посветило пажњу убрајају се нови штрајкови индустријских радника. Протести су посебно били масовни у аутомобилској компанији Џенерал Моторс, због чега је постојала опасност да се они прелију на индустрију челика и рударства. Захтеви су били стварање радничких синдиката по струкама предузећа којима би се признало право преговарања у име целог радништва што би водило томе да спорове не би решавали радници појединачне компаније већ Национални синдикат радника у ауто индустрији заједно са управом компаније. Како је начелни повод за штрајк било питање надница, администрација је стала на страну радника. Постојала је велика опасност проглашења генералног штрајка у аутомобилској индустрији, чији би последице биле велике-трпеле би повезане индустрије и целокупна америчка привреда.¹⁷⁹ Економски стручњаци који су писали за Народно благостање значај радничког покрета оцењују као историјски, зато што раднички покрет у САД у тим тренуцима пролази кроз фазе развитка које су немачки и енглески радници прошли век раније. Покретањем протеста у највећим компанијама постигнуто је регулисање радног времена и повећање зарада. Представници индустрије били су принуђени да попусте зато што је влада била на страни радника а и како се се штрајк не био проширио на остале радника запослене у индустрији.¹⁸⁰

Разлика између литературе и извора је у томе што извор не улази у сам карактер протеста, док историографија преноси како су они били насилни. Након повећања броја чланова синдиката радници су се затворили у фабрике одбијајући да их напусте, што је водило у сукоб са полицијом, након чега је изборено остваривање права на повећање надница од 10 % и радну недељу од четрдесет часова.¹⁸¹

---

¹⁷⁷ „*Novi četvorogodišnji plan u Nemačkoj*“ у Народно благостање, 31.10.1936.

¹⁷⁸ Иван Беренд, *Нав. дело*, 131.

¹⁷⁹ „*Око чега се споре Џенерал Моторс и њени радници*“ у Народно благостање, 16.1.1937.

¹⁸⁰ „*Још о Љујсовом покрету*“ у Народно благостање, 3.4.1937.

¹⁸¹ Tim McNeese, *The Great Depression 1929-1939*, New York 2010, 87.

У првим годинама власти нацистичког режима, Немачка је прошла кроз најтежи период протекционизма и аутархијске економске политике. Нагле промене цена и несташице на светском тржишту сировина условили су разматрање нешто слободније трговинске политике како извозна индустрија не би трпела финансијске губитке, која не би могла да заузме многа тржишта без потпоре државе. Уколико би ишла даље у остваривање самодовољности даље поскупљење производа домаћег порекла било би неминовно а слободнији увоз водио би пропасти политике потпуне економске независности од иностранства. И у овом чланку Велимир Бајкић, уредник Народног благостања, остао је доследан у залагању за слободну трговину као једино начину за превазилажење светске економске кризе-аутаркију је назвао *трагедијом цивилизације*.¹⁸² Литература се бавила питањем национал-социјалистичке економске тежње за независношћу и реалним остваривањем тог плана. Како Немачка није била земља богата сировинама и пољопривредним производима, индустрија је морала да пронађе економије других земаља са којима је била компатабилна. Неке од тих земаља биле су земље југоисточне Европе, међу којима и Краљевина Југославија, којима је било потребно тржиште за извоз пољопривредних производа после увођења санкција Италији због рата у Етиопији. Привредни ресурси и сировине земаља овог дела Европе били су од великог значаја за немачку ратну привреду.¹⁸³

Немачка индустрија је била кључан елемент шире национал-социјалистичке економске политике о привредној доминацији на већем делу европског континента. У оквиру припрема за рат требало је створити привредни простор између Француске и Совјетског савеза, који ће обухватити Данску, Норвешку, Белгију, Холандију, Аустрију, Мађарску, Краљевину Југославију, Бугарску и Румунију, где ће Немачка „својом техником, својим предузимачким духом и својим талентом за организацију моћи да буде водећа држава“.¹⁸⁴

Ова година такође представља значајан период за раст грађевинске индустрије, где је само за градњу станова потрошено преко две милијарде марака.¹⁸⁵ Народно благостање је било економски часопис због чега се углавном бавило сктриктно економским темама. У

---

¹⁸² „Значај пута д-ра Шахта“ у Народно благостање, 24.4.1937.

¹⁸³ Milan Ristić, *Nav. delo*, 181.

¹⁸⁴ Андреј Митровић, *Nav. дело*, 601.

¹⁸⁵ „*Industrija*“ у Народно благостање, 28.8.1937.

поређењу с тим, историографија пружа и политичку позадину економске политике. Напредак грађевинске индустрије представља део „расне“ и демографске политике Трећег Рајха. У Хитлеровом политичком памфлету „Моја борба“ пропагирано је одрицање од личних слобода и интереса у корист нације, улазак у брак због вишег циља и обавеза према нацији а сам Адолф Хитлер се залагао да породица од четворо деце постане уобичајена слика просечне немачке породице.¹⁸⁶

Уз јавне радове, индустрија је била кључна за смањивање огромног броја незапослених у Немачкој. На основу писања Народног благостања видимо да је до 1937. године број незапослених износио само 2,3 %, од чега један део није био здравствено способан за обављање радне делатности.¹⁸⁷ По овом питању извор и литература се у потпуности слажу.¹⁸⁸

Америка се суочавала са проблемом растућег државног дуга који се непрестано повећавао као последица буџетских давања за програме опоравка. Ипак, Народно благостање преноси вести о напретку појединих грана индустријске производње, попут компаније Ценерал Моторс и производње аутомобила¹⁸⁹ или авио индустрије која је имала велики скок у односу на ранији период.¹⁹⁰ Ипак, подаци из америчке литературе пружају другачији увид у ситуацију у којој се налази индустрија током овог периода. Као последица рецесије, индустријска производња пала је за трећину, национални доходак за 12 % а незапосленост је поново драстично порасла.¹⁹¹

Народно благостање сматрало је да је узрок наглог индустријског пада био монопол који је успоставио крупни капитал у привреди, против кога су били најважнији чланови председничке администрације. Након бројних злоупотреба, сам Рузвелт је увидео значај овог проблема и изјавио како ће капитализам, уколико се злоупотреба не стане на пут, „разорити самог себе“.¹⁹² Како би се нашла равнотежа између интереса радника и капитала који је морао да остварује приходе како би привреда ишла напред, морао се

---

¹⁸⁶ Иван Беренд, *Нав. дело*, 125.

¹⁸⁷ „Индустрија“ у Народно благостање, 23.10.1937.

¹⁸⁸ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986, 22.

¹⁸⁹ „Трговина“ у Народно благостање, 22.1.1938.

¹⁹⁰ „Индустрија“ у Народно благостање, 16.4.1938.

¹⁹¹ Alan Lawson, *A Commonwealth of Hope*, Baltimore 2006, 183.

¹⁹² „*Najnoviji Ruzveltov kontrolisani kapitalizam*“ у Народно благостање, 22.1.1938.

успоставити систем контролисаног капитализма. Ово је могуће остварити подизањем надница индустријских радника који представљају највећу куповну снагу друштва. Историографија пружа додатке информације о току сукоба администрације са крупним капиталом. Након Рузвелтове изјаве да је укрупњавањем капитала нестала тржишна конкуренција, Конгрес је формирао Национални економски комитет чији је задатак био да створи такву ситуацију на тржишту која ће сачувати конкурентност, производњу и потрошњу, што је било кључно за очување тековина Њу дила.¹⁹³

Народно благостање је испратило доношење закона о надницама и радном времену који представља један од најважнијих тековина Њу дила. У року од седам година предвиђено је смањење радног времена са 44 на 40 сати недељно, повећање надница са 25 на 30 центи у року од три година и дефинитивно укидање дечијег рада. Закон је донет у интересу индустријских радника и новог запошљавања у овом сектору привреде.¹⁹⁴ Литература наводи и директне користи овог закона-више стотина хиљада запослених радника у индустрији имаће веће зараде а преко милион људи радиће краће што представља импулс запошљавању и потрошњи.¹⁹⁵

Немачка индустрија током 1938. године наставила је економски да напредује. Народно благостање писало је да машинска и нафтна индустрија шире производњу и запошљавају нове раднике,¹⁹⁶ што је била последица велике индустријске продукције. Захваљујући диктаторском политичком систему који је настојао да преуреди свет у складу са нацистичком идеологијом и економију која се убрзано спремила за нови рат и економска освајања, немачка привреда има много већу стопу раста од већине економија западних земаља. У односу на годину пре доласка национал-социјалиста на власт, немачки бруто-друштвени производ повећао се за 57 %.¹⁹⁷

Марта 1938. године одиграо се један од кључних догађаја европског међуратног периода о чему је писало и Народно благостање-нацистичка Немачка извршила је аншлус Аустрије. Убрзо је уследила и привредна окупација, одређен је курс за размену шилинга

---

¹⁹³ Alan Lawson, *A Commonwealth of Hope*, Baltimore 2006, 192.

¹⁹⁴ „40-satna radna nedelja nu SAD nije konjunktorna mera“ у Народно благостање, 25.6.1938.

¹⁹⁵ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 181.

¹⁹⁶ „Industrija“ у Народно благостање, 8.1.1938.

¹⁹⁷ Иван Беренд, *Нав. дело*, 152.

за марку, Аустријска народна банка претворена је у филијалу Рајхсбанке, заведен је четворогодишњи план а индустрија већ има нове поруџбине.¹⁹⁸ Убрзо је Херман Геринг, један од водећих људи немачког национал-социјализма и најближи сарадник Адолфа Хитлера објавио потпуно укидање царина, изградња касарни, аеродрома и фабрика као и развој хемијске индустрије.¹⁹⁹ Аншлус је био од великог значаја за немачку индустрију која добија сигурно тржиште за пласман својих производа, Трећи Рајх је постигао велики политичко-пропагандни успех зато што је нестајање једненезависне државе учињено без жртава и уз формалне протесте западних земаља а ова акција утире пут за даљи привредни продор на Балкан.²⁰⁰

Након ликвидирања незапослености, извор пише како се у немачкој индустрији поново почело размишљати о рационализацији због недостатка домаће радне снаге и мањка квалификованих радника. Могућност да се из иностранства неће моћи довести довољан број радника, смањење рентабилности због максималног искоришћавања продукционог апарата као и интереси извозне индустрије која се залаже за рационализацију, почело се размишљати о промени економске политике.²⁰¹ Питању индустријске рационализације посвећено је доста пажње у историографији. О овом проблему национални-социјализам морао је да заузме став-треба ли допустити рационализацију у циљу снажења привреде, поготово у извозној индустрији или треба остати на гледишту о неопходном запошљавању што већег броја људи. Решење је било у приступу сваком појединачном случају засебно. Држећи се својих доктринарних принципа и начела, процењујући евентуалне штетне последице или економске користи, нацизам ће пронаћи решење које у том тренутку одговара привреди.²⁰²

Један од најважнијих политичких догађаја на европском континенту током 1938. године јесте окупације Чехословачке. Након отимања судетске области, немачка индустрија добила је економски веома развијену и богату област, где су индустрије текстила, стакла, руде и порцелана биле развијене. Немачка привреде је овим изгубила јаког конкурента на тржишту и истовремено добила нови простор за извоз својих производа. Интересантно је

¹⁹⁸ „Привредно укупчавање Аустрије у Рајх“ у Народно благостање, 26.3.1938.

¹⁹⁹ „Привредна изградња Аустрије“ у Народно благостање, 2.4.1938.

²⁰⁰ Срђан Мићић, *Краљевина Југославија и аншлус Аустрије 1938. године*, Београд 2010, 23.

²⁰¹ „Racionalizacija opet aktuelna u Nemačkoj“ у Народно благостање, 26.3.1938.

²⁰² Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 286.

да Народно благостање овај потез Немачке назива „пријаседињењем“.²⁰³ Такође, стратешки и војни значај Чехословачке били су велики, па је Немачка овим потезом елиминисала важног противника и претњу будућој експанзији.

Током 1939. године било је само пар чланака о америчкој индустрији у САД у Народном благостању. Између осталог, није било нових мера у оквиру Њу дила након јануара 1939.²⁰⁴ Било је потребно да прође цела деценија да бруто-друштвени производ Сједињених америчких држава достигне вредност од пре избијања кризе из 1929.године, у чему је велики значај имала индустрија.²⁰⁵ Тек ће улазак САД у Други светски рат у потпуности извући земљу из економске кризе и дати снажан импулс индустрији и привреди.

У месецима непосредно пред избијање Другог светског рата, вести о немачкој индустрији у Народном благостању посвећене су углавном програму наоружања, повећаној продукцији у грађевинској, челичној и ауто индустрији²⁰⁶ као и градњи нових путева који имају велики значај за унутрашњи саобраћај и привреду.²⁰⁷ О градњи путева писано је и у литератури посвећеној овом периоду. Сам Хитлер је увидео значај градње ауто-путева. Запошљавање великог броја људи и припреме за рат допринели су отварању преко хиљаду километара путева до 1936, а до 1941. године изграђено је преко четири хиљаде километара. Поред тога, отварање ауто-путева пружа Хитлеру могућност самопромоције.²⁰⁸

---

²⁰³ „Privredne posledice po Nemačku od prisajedinjenja sudetskih krajeva“ у Народно благостање, 15.10.1938.

²⁰⁴ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 182.

²⁰⁵ Кармен Рејнхарт, Кенет Рогоф, *Нав. дело*, 294.

²⁰⁶ „Industrija“ у Народно благостање, 21.1.1939.

²⁰⁷ „Hamburg-Braila“ у Народно благостање, 21.1.1939.

²⁰⁸ Иван Беренд, *Нав. дело*, 123.

Запошљавање

Велика светска економска криза из 1929. године оставила је последице по цео свет због политичког, друштвеног и идеолошког утицаја. Драматичан раст незапослености у свим државама говори о дубини ове кризе и о њеном културном утицају по становништво. Након Првог светског рата Сједињене државе, због кратког учешћа у рату без великих економских и демографских губитака, постале су најмоћнија светска економија. „Златне двадесете“ у Америци обележили су повећање производње и већи животни стандард за значајан део становништва што је било могуће захваљујући економској теорији тог времена по којој је улога владе да помогне бизнису да оствари велике профите и прошири производњу како би посла било за све. Темелј овакве неолибералне економске политике јесте уверење да ће економско благостање бити постигнуто уз помоћ и подршку државе а не мерама државног интервенционизма.²⁰⁹ Од 1921. до 1929. године, национални доходак у САД порастао је за 50 % примања по глави становника за око трећину.²¹⁰ О напретку економије током треће деценије XX века говори и то што је незапосленост била на нивоу од 3 %, инфлација није прелазила 1 % док су радници радили мање сати а зарађивали више него раније.²¹¹

Након појаве спекуланата који су масовно куповали и продавали акције компанија са циљем брзе и лаке зараде, почеле су да се називу пукотине америчког економског система. Након краха њујоршке берзе октобра 1929, већина стручњака и пословних људи веровала је у саморегулишући карактер привреде. Привредници су престали да инвестирају новац у ширење производње, потрошачи су куповали мање робе што води даљем смањивању производње, отпуштањима радника и повећању незапослености. О томе какво је било стање економије и великом броју незапослених говори и то да се сто хиљада Американаца пријавило за посао у Совјетском савезу након што је агенција „Амторг“ објавила да тражи шест хиљада квалификованих машиниста.²¹²

---

²⁰⁹ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 153.

²¹⁰ Pol Dzonson, *Nav. delo*, 652.

²¹¹ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 54.

²¹² Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 221.

Херберт Хувер, републикански председник и поборник система *laissez-faire*, у почетку је категорички одбио да употреби државни новац као помоћ економији. Након раста незапослености и погоршања кризе, за време његове администрације покренути су пројекти који имају карактер јавних радова, економске политике која ће често бити коришћена током тридесетих. Из федералног буџета финансирана је градња моста изнад залива Сад Франциско, аквадукт у Лос Анђелесу и Хуверова хидро-акумулација, као и Хајден планетаријум у Њујорку.²¹³

Након пораза у Првом светском рату и потписивања Версајског мира, Немачка је пролазила кроз економску и политичку кризу. Борба екстремне левице и деснице, ратне репарације, тежак међународни положај као и настојања Француске да наметне тешке мировне услове оптерећивали су немачку економију. Водећи економисти тог времена сматрали су да без обнове немачке привреде уништене ратним разарањима неће бити могућа обнова стабилне либералне економије у Европи.²¹⁴ Политичка превирања у земљи престављала су плодне тле за успон национал-социјалистичких идеја. Ипак, у годинама стабилизације Вајмарске републике током друге половине двадесетих, нацисти су представљали минорну политичку опцију на крајњој десници.²¹⁵

Ако бисмо упоредили привреде Сједињених држава и Немачке током двадесетих, утицај рата на економију најбоље се види по броју незапослених. Чак и након побољшања привредне ситуације половином деценије, у Немачкој је и даље незапосленост била релативно висока и кретала се на нивоу од 10 до 12 %.²¹⁶ Немачка је посебно била погођена кризом због затварања светских тржишта и окретања протекционизму као и немогућности позајмљивања новца за испуњење мировних обавеза. Дубина економске кризе која је захватила Немачку најбоље се може видети кроз праћење јачања национал-социјалистичке партије. На изборима 1928. године, у време политичке и економске стабилности, нацисти су освојили десет пута мање гласова него социјал-демократија. Продубљивањем кризе претварају се у доминантну десничарску партију да би на

---

²¹³ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 41.

²¹⁴ Erik Hobsbaum, *Nav. delo*, 79.

²¹⁵ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 419.

²¹⁶ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986, 33.

изборима 1932. постали најјача странка у Немачкој са највише освојених мандата у Рајхстагу.²¹⁷

Народно благостање је истакло како је основна Рузвелтова идеја током првог председничког мандата је била да подигне куповну моћ ширих слојева становништва како би се производња поново покренула у свим гранама привреде. Требало је направити равнотежу између скока цена пољопривредних и индустријских производа и куповне моћи, како не би дошло до нових отпуштања радника и заоштравања кризе. Донете су мере у циљу смањивања незапослености: забрањен је рад млађима од 16 година, скраћена је радна недеља а послодавцима је забрањено повећавање цена осим уколико дође до скока трошкова производње. Стручњаци Народног благостања оценили су да ће мере Њу дила о повећању куповне моћи једино имати успеха ако потрошачи, који су до тад већа примања искористили за враћање дугова, поново већом потрошњом покрену производњу.²¹⁸ За разлику од својих претходника, који су веровали у принципе неолибералне економије и саморегулишући карактер привреде, Френклин Рузвелт је своју економску политику усмерио у правцу теорије британског економисте Џона Мајнарда Кејнса, који је заговарао политику државног интервенционизма и пуну запосленост која за последицу има повећање потрошње и поновно покретање производње, што даље стимулише опоравак свих привредних грана.²¹⁹

Како је корен економске депресије била велика незапосленост, извор је писао како је једна од првих мера владе била је побољшање положаја радника. На почетку се поново морало успоставити право радника на удруживање, које фактички није постојало у пракси зато што поједине индустрије, попут челичне, нису запошљавале раднике организоване у синдикатима. Запосленима је дато право удруживања и колективног преговарања са послодавцима преко изабраних представника, због чега је број чланова синдиката за кратко време порастао на пет милиона.²²⁰ И литература наводи значај помоћи федералне владе незапосленима, која је само током 1933. године износила неколико стотина милиона

---

²¹⁷ Андреј Митровић, *Нав. дело*, 433.

²¹⁸ „Писмо из Америке“ у Народно благостање, 19.8.1933.

²¹⁹ Erik Hobsbaum, *Nav. delo*, 77.

²²⁰ „Radnički sindikati kao korisnici Ruzveltove politike“ у Народно благостање, 14.10.1933.

долара.²²¹ Интересантно је да у чланцима током ове године Народно благостање, за разлику од литературе, не наводи оснивање агенција чији је циљ био излазак из кризе преко програма јавних радова и масовног запошљавања, попут National Recovery Administration и Public Works Administration.²²²

О значају питања великог броја незапослених у Немачкој довољно говори то што га Народно благостање описује као „најважније привредно и унутрашњо-политичко питање“. У почетку је као једина конкретна мера уведена обавеза присилног рада која за циљ има да се на овај начин уклони незапосленост тако што би се створиле нове обрадиве површине. Производњом више аграрних производа запослило би се у пољопривреди, према проценама, преко милион људи, што би узроковало и велика запошљавања у индустријском сектору. Народно благостање наглашава да политика јавних радова мора да буде опрезна према приватном капиталу како се не би стварала додатна конкуренција која ће само повећати незапосленост.²²³ Подаци литературе и извора о Хитлеровим приоритетима непосредно након доласка на власт се слажу. Нацисти су интензивирали програме за стварање нових радних места. Јуна 1933. донесен је први Рајнхартов програм чији је буџет износио милијарду марака. Предвиђено је упошљавање што већег броја људи преко градње водених путева, јавних зграда, ауто-путева. Како би се смањио број незапослених, влада је дала стотине милиона марака у субвенцијама и пореским олакшицама појединим гранама привреде, попут грађевинске индустрије, за градњу инфраструктуре у руралним областима и стамбених зграда у градовима. Оно што бих истакао као разлику између извора и литературе јесте то што се извор бави готово искључиво економским темама, док се у литератури константно наводи да је економска политика национал-социјалиста у спрези са политичким циљевима-ревизијом Версајског мировног уговора и наоружавањем Немачке.²²⁴

Важно је напоменути да политика јавних радова није никаква новина национал-социјалистичке економске политике, већ нешто што је постојало и раније, што знамо на основу чланака из Народног благостања. Тако је у периоду непосредно пре Хитлеровог

---

²²¹ Milan Gavrić, *Nav. delo*, 21.

²²² Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008, 139.

²²³ „Хитлеров план за сузбијање незапослености“ у Народно благостање, 18.2.1933.

²²⁴ Иван Беренд, *Нав. дело*, 124.

доласка на власт покушано оживљење привреде путем давања подстицаја приватној иницијативи и одобравањем кредита од стране Рајхсбанке у износу од милијарду марака. Требало је одабрати пројекте који одједном могу да запосле велики број људи, попут градње путева, електричних централа и водовода. Сматрало се да јавни радови директно олакшавају положај незапослених и покрећу привреду.²²⁵ Уосталом, политика државног интервенционизма за циљ има ублажавање последица кризе и помаже националној економији да се носи са тешкоћама.

Оно што је главна разлика у економској политици Сједињених америчких држава и Немачке, о којој је писао и сам часопис, јесте однос према радничким синдикатима. Пре доласка нациста на власт синдикати у Немачкој били су међу најбројнијим и најбоље организованим у свету са око седам милиона чланова. Одмах по доласку на власт, седишта синдиката су заузета а њихове вође похапшене.²²⁶ Већ смо спомињали да је Рузвелтова политика подржавала раднике и њихове захтеве за већим зарадама и колективним уговорима, док су национал-социјалисти у потпуности забранили синдикате како би се повратило пословно поверење привредника.²²⁷ Посматрано из идеолошке перспективе нацизма, нестанак синдиката био је логичан будући да нацистичка држава не признаје класну поделу већ сматра да сви заједно, радници и привредници, треба да раде у корист земље.

Народно благостање је обавештавало да се у Америци наставило са покушајима оживљења привреде путем јавних радова са циљем запошљавања великог броја људи и повећања куповне моћи потрошача. Како би што већи број људи имао посао, спроведене су мере са циљем смањења радног времена. Према истраживањима, ове мере су дале резултате-смањио се број незапослених а истовремено је повећана куповна снага што је допринело порасту цена. Због овакве политике у појединим привредним гранама јавила се тежња да се уштеди на радној снази кроз коришћење машина и повећање производних трошкова на терет потрошача.²²⁸

---

²²⁵ „*Štajherov program za suzbijanje nezaposlenosti*“ у Народно благостање, 1.1.1933.

²²⁶ „*Хитлер и раднички синдикати*“ у Народно благостање, 6.5.1933.

²²⁷ Pol Dzonson, *Nav. delo*, 685.

²²⁸ „*Нира на пракси*“ у Народно благостање, 3.2.1934.

Како администрација није успела да подстакне већи број људи на већу потрошњу а приватни сектор привреде није имао довољно капитала на располагању, држава је још више пребацила фокус економске политике опоравка на јавне радове. Циљ је остао исти – покретање производње кроз повећану тражњу. У оквиру овог програма грађени су јавни путеви, зграде, канали за наводњавање, станови, бродови, војна опрема, железница, тунели и мостови. Управа за јавне радове је искористила милијарде долара за финансирање општина, јавних и приватних предузећа који су градили објекте од јавног значаја који би могли да покрену привреду.²²⁹ Подаци у односу на литературу се разликују само у количини новца који је федерална влада наменила за јавне радове: Народно благостање наводи цифру од 3,7 милијарди долара а историографија најчешће наводи да је у питању 3,3 милијарде. Литература такође посвећује велику пажњу идеји запошљавања кроз јавне радове. Сматрало се да ће принципом владиног трошења новца (*pump priming*) привреда забележити раст. Примера ради, градња путева захтева више материјала, због чега је потребно запослити више радника у фабрикама који ће свој новац трошити и тако допринети покретању производње.²³⁰

Занимљиво је да се у Народном благостању не спомиње једна мера коју је лично осмислио председник Рузвелт, а тиче се запошљавања. У питању је Цивилно удружење за очување природне средине чији су чланови могли бити млади старости од 17 до 25 година. Бавили су се пошумљавањем, изградњом националних паркова широм Америке, противпожарном заштитом. За време обављања ових делатности живели су у војним камповима у којима су имали смештај, храну и медицинску помоћ као и плату од тридесет долара месечно од које су већи део морали да пошаљу својим породицама. За само неколико година кроз овакве кампове прошло је стотине хиљада младих људи.²³¹

У Немачкој је захваљујући политици владе дошло до помака у економском опоравку. Према подацима Народног благостања, индустријска производња порасла је за четвртину а Немачка је заједно са САД оцењена као земља која води најактивнију политику стварања нових радних места. У ту сврху дато је неколико милијарди марака а два и по милиона

---

²²⁹ „Ruzvelt sprovodi najgrandiozniji plan u istoriji javnih radova“ у Народно благостање, 10.2.1934.

²³⁰ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 142.

²³¹ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 237.

људи добило је посао.²³² У земљи је убрзо повећана потреба за робом због чега је императив био повећање производње новим запошљавањима кроз мере државне интервенције. Како је писало Народно благостање, у ту сврху на поједине производе смањен је порез, нова моторна возила у потпуности су ослобођена плаћања пореза чиме је држава хтела да подстакне нова запошљавања у аутомобилској индустрији а за јавне радове је предвиђено више новца него раније.²³³ Оно што је карактерисало економску политику Трећег Рајха током тридесетих година јесте тежња за економском независношћу, самодовољности у производњи и унутрашњој стабилности. Хитлеров режим стицао је велику популарност увођењем политике пуне запослености, организовањем слободних активности радника, успостављањем организација које промовишу колективистички дух и спровођењем мера опшег благостања.²³⁴

Оно чему је Народно благостање посветило пажњу у неколико обимних чланака јесте питање како Немачка финансира програме за запошљавање радника. Како је због последица кризе државни буџет био у дефициту а постало је тешко добити кредит на међународном тржишту, јавни радови су се углавном финансирани из краткорочних зајмова или из државног буџета у току најближе будућности.²³⁵ Литература коју сам ја користио није се превише бавила овим питањем. Суштински је Немачка водила Кејнзову политику државног интервенционизма, баш као и Сједињене државе. Ова економска идеја сматрала је да се на тржишту, поред понуде и потражње, морају узети у обзир и потрошња, инвестиције, штедња, ликвидност. По теорији регулисаног тржишта, повећање националне куповне моћи у време кризе дешава се услед државног трошења финансираног зајмовима како би се створила повећана потрошња.²³⁶

Извор преноси да је током 1935. године америчка влада наставила да продубљује мере државног интервенционизма у привреди. У свом говору пред Конгресом Рузвелт је изложио план запошљавања преко три милиона радника, финансијско збрињавање за незапослене који нису способни за рад као и дугорочан план о јачању приватне иницијативе која ће да упосли преосталих пет милиона незапослених. За спровођење овог

²³² „Систематско побољшање у светској индустријској производњи“ у Народно благостање, 27.1.1934.

²³³ „Хитлер иде стопама Рузвелта у сузбијању незапослености“ у Народно благостање, 31.3.1934.

²³⁴ Иван Беренд, *Нав. дело*, 110.

²³⁵ „Како Немачка финансира акцију за стварање посла незапосленима“ у Народно благостање, 14.7.1934.

²³⁶ Иван Беренд, *Нав. дело*, 89.

програма била су потребна значајна финансијска средства, па је од Конгреса тражено да одобри четири милијарде долара. Како је постојала забринутост код једног дела пословних људи и банкара у Сједињеним државама да држава преко својих програма запошљавања креће у социјалистичко привредно планирање, Рузвелт је јасно нагласио да неће бити повратка либералној економији али да ће контрола државе над капитализмом остати.²³⁷ Јавни радови су били најбољи начин за побољшање положаја великог дела становништва, којима је ово био једини начин да дођу до посла и самим тим буду потрошачи. Пројекти на којима се радило морали су бити продуктивни и оцењени као они који ће касније моћи федералном буџету да врате уложени новац, као што су путеви, мостови, зграде, мелиорација и електрификација пољопривредног земљишта.²³⁸ У литератури су наведени укупни резултати јавних радова-изграђено стотине хиљаде јавних објеката попут зграда, мостова, паркова, игралишта, резервоара, одводних канала, путева, десетине хиљада мостова и више стотина аеродрома. За време Њу дила, преко Управе за јавне радове преко осам милиона људи добило је посао а на програме је утрошено преко десет милијарди долара из федералног буџета.²³⁹ Опозицију Њу дилу представљале су поједине корпорације, индустријалци и банкари који су сматрали да земља иде путем социјализма и да људи губе осећај за приватну иницијативу.²⁴⁰

Истакао бих једну разлику између извора, који се уобичајено бави економским мерама и последицама доношења тих мера, и историографије, која понекад пружа ширу слику мотива доношења мера. Примера ради, Народно благостање се бави привредним делом мера запошљавања кроз јавне радове, попут трошења новца и стимулисања економије, док литература преноси, узимајући у обзир амерички менталитет, да је Рузвелт донео одлуку да неће само поделити новац незапосленима (иако би то за администрацију било много једноставније) већ ће радници кроз програм јавних радова добити прилику да нешто ураде, заслуже новац и поврате самопоштовање.²⁴¹

---

²³⁷ „Социјална политика на кредит у С.А.Д.“ у Народно благостање, 26.1.1935.

²³⁸ „S.A.D. prelaze sa oživljavanja potrošnje na pomaganje investicione delatnosti“ у Народно благостање, 22.6.1935.

²³⁹ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 194.

²⁴⁰ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 80.

²⁴¹ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 237.

Захваљујући смањивању незапослености, у Немачкој је дошло до пораста националног дохотка док пораст надница и плата није успео да испрати ово повећање. Народно благостање наводи да су национал-социјалисти сматрали да ће привреда успети да превазиђе последице кризе кроз мере масовног запошљавања, у чему су постигнути значајни резултати. За само неколико година, број од 6 милиона незапослених, колико их је било у тренутку Хитлеровог доласка на власт смањено се за више од четири милиона.²⁴² Подаци су готово идентични са онима које преноси литература посвећена запошљавању у Немачкој током тридесетих.²⁴³ Већ смо спомињали разлику у односу према радницима између нациста и Рузвелтове администрације. Будући да је дошао на место канцелара великим делом захваљујући подршци крупног капитала, Хитлер је морао економским групама да обезбеди значајан утицај на привредну политику владе. Тако су се у Генералном савету немачке привреде налазили Курт Шмит, Франц Тисен и Карл Бош, водећи представници немачких финансијских кругова.²⁴⁴

Текстови у Народном благостању посвећени Немачкој углавном се тичу смањења незапослености и привредног напретка. Према овом економском часопису, упркос бројним препрекама и потешкоћама, нацистички режим је успео да драстично смањи број незапослених у Немачкој. На основу писања, чини се да су немачки радници после привременог запослење у оквиру програма јавних радова лакше добијали стално запослење у некој од привредних грана. Поред директне користи за привреду, стална запослења имају и индиректну корист за државни буџет, који смањује издатке за пружање помоћи незапосленима. Такође, часопис нас обавештава да је давана предност старијим радницима приликом запослења. Компанија која запосли радника старијег од 40 година од државе добија посебну субвенцију док је млађима од 25 година била потребна посебна дозвола за тражење посла. Започело се и са програмима преквалификације радника који у својој струци нису могли да нађу одговарајући посао.²⁴⁵ Свакако да је слободно тржиште престало да постоји у Немачкој одмах по Хитлеровом доласку на власт 1933. године, национал-социјалистичка партија је била апсолутни носилац политичке и економске моћи

---

²⁴² „Утицај кризе на наднице и плате у Немачкој“ у Народном благостање, 8.6.1935.

²⁴³ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986, 22.

²⁴⁴ Todor Kuljić, *Nav. delo*, 128.

²⁴⁵ „Немачка „битка рада“ постигла свој циљ?“ у Народном благостање, 4.1.1936.

а велики број радника посао је нашао у војној индустрији која је вишеструко повећала издатке за наоружање.²⁴⁶

Још једна разлика између Немачке и САД коју је Народно благостање приметило јесте идеологија у чијем оквиру је функционисала привреда. Нацисти су сматрали да немачка привредна политика мора бити националистичка и социјалистичка како би јој основни циљ био опстанак народа. Резултат овакве политике треба да буде државна независност и решење свих социјалних проблема. Подмиривање свих потреба домаћом производњом и фаворизовање домаће привреде уклапају се у овакву политику. Логика нацизма налаже да је много боље подстицати производњу у самој Немачкој и спречити зависност од иностранства.²⁴⁷ Будући да није дошло до повећања надница, било је потребно постепено повећавати привредну активност која ће свој израз добити у већој продукцији а не у већим трошковима живота. Држава је морала задржати тоталну контролу над привредом, што је била сврха доношења свих мера, како би она постала инструмент националне ревизионистичке политике.²⁴⁸

Аутомобилска индустрија је била једна од привредних грана у Сједињеним државама која је могла да запосли велики број људи. Постепеним опоравком привреде у овој индустрији радило је скоро три пута више радника у односу на 1933. годину, а у часопису налазимо податак да је индиректно радило скоро 6 милиона људи-као возачи, продавци, у сродним индустријским гранама. Порасла је и продаја аутомобила и камиона у Америци, али скупи аутомобили још увек нису имали велико тржиште.²⁴⁹ Литература је обимно писала о значају ауто-индустрије.²⁵⁰

У овој години грађевинска индустрија доживела је значајан напредак. Сам Рузвелт се залагао за већу производњу и више инвестиција приликом градње станове и јавних објеката. Ово је пружио могућност великом броју радника да добије посао, будући да је међу незапосленима било доста инжењера, архитекти, грађевинских радника.²⁵¹

---

²⁴⁶ Иван Беренд, *Нав. дело*, 131.

²⁴⁷ „Још један покушај класификације немачког привредног система“ у Народно благостање, 28.3.1936.

²⁴⁸ Danilo Gregorić, *Nav. delo*, 256.

²⁴⁹ „Индустрија“ у Народно благостање, 22.8.1936.

²⁵⁰ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 114.

²⁵¹ Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007, 69.

Током 1936. текстови о Сједињеним америчким држава у Народном благостању су оскудни и углавном су обавештајне природе, вероватно због председничких избора који су се одржавали. Један од догађаја којима је посвећена пажња јесу велики штрајкови радника. Протести су у основи имали захтев за повећањем надница, на који су послодавци пристали, као и обавезу привредника да у компанијама запошљавају искључиво чланове синдиката. У складу са својом политиком, Рузвелт је као и обично подржавао захтеве радника.²⁵² Литература истиче значај овог захтева који је због његовог значаја годинама био предмет спора радника и привредника.²⁵³

Новембра 1936. одржани су председнички избори на којима је Френклин Рузвелт однео убедљиву победу над републиканским кандидатом Алфредом Лендоном и тиме започео свој други председнички мандат. Ово је највећа изборна победа у историји демократа.²⁵⁴ Колико су гласачи подржавали Рузвелтов економски програм говори и то што су републиканци победили у само две државе-Вермонт и Мејну.

На основу извора видимо да је почетком Рузвелтовог другог мандата у Сједињеним државама почело је да се размишља о доношењу дугорочног плана о извођењу јавних радова. Планирано је да се у наредних 6 година у ову сврху одвоји око пет милијарди долара, већином за путеве, наводњавање и пошумљавање.²⁵⁵

Током 1937. године Народно благостање посветило је велику пажњу у својим текстовима и анализама могућности да дође до нове кризе америчке привреде. Након депресије из 1929. године, економија је била на путу потпуног опоравка. Међутим, почели су да се јављају знакови наступајуће кризе-нагло скакање цена што показује да влада губи контролу над привредом, као и висок проценат новчаних резерви које блокирају кредитни фонд преко кога се покрећу нове инвестиције. Поново су почела да се појављују отпуштања, завладао је песимизам а број радничких штрајкова се значајно повећао у односу на раније.²⁵⁶ Претерана производња водила би хиперпродукцији која би се неповољно одразила на цене и потрошњу, због чега је било потребно спречити је. Будући

---

²⁵² „*Dublji uzrok radničkih štrajkova u S.A.D.*“ у Народном благостање, 5.9.1936.

²⁵³ Jim Powell, *FDRs folly: How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, New York 2003, 187.

²⁵⁴ Vesna Aleksić, *Nav. delo*, 197.

²⁵⁵ „*Јавни радови као трајни програм привредне политике у С.А.Д.*“ у Народном благостање, 27.3.1937.

²⁵⁶ „*Strah od boom-a*“ у Народном благостање, 10.4.1937.

да је федерални буџет поднео терет скупог финансирања програма Њу дила, почело се размишљати о његовом уравнотежењу. Због тога се иницијатива морала пребацити на приватни капитал са акцентом на оживљење грађевинске делатности.²⁵⁷

Нова криза се због својих несагледивих последица није могла допустити. Чак и приликом инаугурације за други мандат, након што су милиони радника добили посао кроз програме јавних радова, Рузвелт је рекао како трећина нације живи у сиромаштву и како дужност администрације није да богати стекну још више већ да они који немају ништа имају довољно.²⁵⁸ Литература такође пружа податке да су Рузвелтове прогнозе како је приватни капитал довољно ојачао да инвестира у привреду након покушаја да се смање буџетски трошкови биле погрешне. Незапосленост је поново порасла, посебно међу пољопривредницима, тако да је скоро 8 милиона људи било без посла. То је значило нови притисак на буџет, из ког је морало да се исплати 2 милијарде долара као помоћ. У појединим гранама индустрије четвртина људи остала је без посла, национални доходак се смањио за 13 %, пољопривредне цене су пале за 20 % а опоравак је поново изгледао далеко. Овај догађај је у историографији познат као „Рузвелтова рецесија“.²⁵⁹

У поређењу са Сједињеним америчким државама, у Немачкој је број незапослених константно падао. На основу извора и литературе, немачка привреда није имала потресе као америчка, већ је под чврстом контролом државе константно ишла узлазном путањом. Висина незапослености је главно мерило јачине кризе а у Немачкој је смањена делом због увођења принудне радне службе и увођења опште војне обавезе. У Народном благостању налазимо да је процентуално, број незапослених је пао за 82 % у односу на период пре доласка национал-социјализма на власт.²⁶⁰ Радна места су отворана углавном захваљујући немачкој индустрији оријентисаној на извозна тржишта. До краја године тек нешто изнад 2 % радника није имало посао, од чега велики део није био способан за обављање радне делатности.²⁶¹

---

²⁵⁷ „Рузвелтова дилема“ у Народном благостању, 20.11.1937.

²⁵⁸ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 170.

²⁵⁹ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 177.

²⁶⁰ „Кретање незапослености и најважнијим земљама света“ у Народном благостању, 30.1.1937.

²⁶¹ „Индустрија“ у Народном благостању, 23.10.1937.

Привредна политика Трећег Рајха добрим делом је била одређена већ у првој години владавине нацистичког режима. На седници владе одржаној почетком априла 1933. године, министар спољних послова фон Нојрат је изјавио како је за ревизију Версајског уговора неопходно покретање свих привредних могућности и да Немачка тек након што ојача војнички, политички и финансијски може да покрене питање промене граница у Европи.²⁶² Марта 1935. министар пропаганде Гебелс је изјавио како Немачка више не признаје војне одредбе мировног уговора, па је поново уведена општа војна обавеза захваљујући којој је додатно смањен број незапослених.

Колико је војна индустрија била значајна по питању смањења броја незапослених говори и податак да је Немачка од 1933. до 1935. у просеку трошила 2-5 % буџета на наоружање, 1936. тај проценат се попео на 10, да би 1938. године чак 17 % буџета одлазило на војне потребе.²⁶³

Како преноси Народно благостање, једна од индустријских грана која је запослила највећи број радника у Немачкој јесте машинска индустрија. Њена производња се временом повећавала и током 1937. износила је 4 милијарде марака а број запослених се повећао више од седам пута.²⁶⁴ О опоравку привреде говори и недостатак радне снаге, односно предлог да је млади одмах после завршетка средњег образовања запошљавају у предузећима или на селу како би сва доступна радна снага искористила плански.²⁶⁵ Будући да је до 1938. године незапосленост у Немачкој практично nestала, морале су се донети нове мере како би земља постала у потпуности независна од иностранства и све своје потребе могла да подмири домаћом производњом. Извор нас обавештава да је због тога донета општа обавеза рада, по којој се радна снага учинила мобилнијом, односно радници су могли да се одлуком власти премештају у део земље где су неопходни. Према одредби, радна обавеза могла је да се примењује приликом извршавања задатака од нарочитог значаја за земљу а сви позвани радници дужни су да се одазову позиву. Позвани радници задржавају радно место, примају исту плату и имају осигурање.²⁶⁶ Будући да у Немачкој није било значајнијег побољшања финансијског положаја радника и

²⁶² Андреј Митровић, *Нав. дело*, 600.

²⁶³ Иван Беренд, *Нав. дело*, 125.

²⁶⁴ „*Industrija*“ у Народно благостање, 8.1.1938.

²⁶⁵ „*Industrija*“ у Народно благостање, 12.3.1938.

²⁶⁶ „*Nemačka ustanovljava opštu obavezu rada*“ у Народно благостање, 2.7.1938.

њихових примања, национал-социјалисти су морали да ураде оно што је заједничко свим диктаторским режимима-стварање институција које одражавају колективистичке идеје и идеолошки оквир нацизма. Организација Nazi Arbeitsfront је била задужена за организовање слободног времена запослених. Годишње је више милиона радника одлазило на путовања или јефтине и организоване одморе. До краја деценије у Немачкој је отворено неколико десетина хиљада нових фабричких кафетерија, свлачионица и спортских објеката. Нацистички покрет Kraft durch Freude (Снага кроз радост) спајала је раднике кроз спортске, културне и слободне активности.²⁶⁷

Народно благостање је преносило да се у Сједињеним државама почетком 1938. године наставила рецесија и привредни пад. То су највише осетиле велике компаније попут Џенерал Моторса, који је отпустио 30 хиљада радника, од чега већину у Мичигену. Разлог је био мања продаја аутомобила а радници који су задржали посао радиће само три дана недељно.²⁶⁸ У финансијски тешком положају налазиле су се и америчке железнице. Делом због кризе а делом и због конкуренције других врста транспорта, железнице су трпеле због пада профита и промета. Рационализација трошкова није довела до жељених трошкова а није државно преузимање компаније није представљало повољно решење.²⁶⁹ Колико је криза из 1937-38. била значајна говори и то што је до њеног избијања ниво запослености у ауто, хемијској, текстилној, прехранбеној и индустрији метала достигао онај из двадесетих година.²⁷⁰ Будући да је опоравак поново изгледао недостижан, Рузвелт је био приморан да се врати старој политици Њу дила-великог трошења државног новца упркос буџетском дефициту. Већински демократски Конгрес одобрио је употребу готово 4 милијарде долара за програме опоравка.²⁷¹

Током 1939. године у складу са доношењем одлуке о покретању новог програма јавних радова, америчка влада није чекала оживљавање привреде приватним капиталом. Извор обавештава читаоце да је за овај програм одређено 3 милијарде долара, од којих ће се трећина бити потрошена текуће године за грађење путева, мостова, насипа и водовода. Такође, планирало се са пружањем помоћи фармерима за куповину фарми и

²⁶⁷ Иван Беренд, *Нав. дело*, 145.

²⁶⁸ „*Socijalna politika*“ у Народно благостање, 8.1.1938.

²⁶⁹ „*Криза америчких железница*“ у Народно благостање, 4.6.1938.

²⁷⁰ Vesna Aleksić, *Nav. дело*, 253.

²⁷¹ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 178.

електрификацију руралних области. Извоз је требало да пружи подстицај привреди, па је у том циљу одвојено неколико стотина милиона долара за кредите иностранству. Према проценама стручњака, чак петина федералног буџета треба да буде намењена инвестицијама да би незапосленост потпуно нестала у Сједињеним државама.²⁷² Ово је уједно и последња мера која се тиче запошљавања у САД пре избијања Другог светског рата. Економски историчари се слажу да је крајем тридесетих Рузвелт постајао све више заокупљен спољном политиком и сукобима у свету. Поновно наоружавање америчке војске покренуто на Рузвелтову иницијативу донело је нова запошљавања и у сектору војне индустрије.²⁷³

Теме које се тичу запошљавања у Немачкој током 1939. у Народном благостању садржане су у кратким чланцима. Током овог периода штампа се углавном бавила избијањем новог европског рата. До 1939. фактички није било незапослених у Немачкој²⁷⁴ а Народно благостање преноси да су се национални доходак и приходи буџета од пореза се значајно увећали.²⁷⁵

Године 1939. Хитлер је кренуо у испуњење онога што је најавио челницима војске приликом доласка на власт-сматрао је да економска криза не може бити решена повећаним извозом већ само ширењем такозваног животног простора.²⁷⁶ По идеологији национал-социјализма, снага народа зависи од расположиве земље коју тај народ насељава а индустрија и трговина могу само делимично повећати снагу народа²⁷⁷ што говори да је Немачкој током тридесетих политика константно имала примат над привредом.

---

²⁷² „Нови програм јавних радова у С.А.Д.“ у Народном благостању, 8.7.1939.

²⁷³ Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005, 195.

²⁷⁴ „Konjunktura“ у Народном благостању, 25.2.1939.

²⁷⁵ „Novčarstvo“ у Народном благостању, 13.5.1939.

²⁷⁶ Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986, 179.

²⁷⁷ Todor Kuljić, *Nav. delo*, 157.

Закључак

Истраживање о писању Народног благостања о Великој светској економској кризи из 1929. године, њеном утицају на привредну политику Сједињених америчких држава и Немачке и начинима за излазак из кризе донели су занимљиве закључке.

Пре свега, током писања овог мастер рада увидео сам значај економске историје којој генерално у историографији није посвећено довољно пажње. Историографија се пре свега бави политичким темама. Економски часопис Народно благостање бавио се првенствено економским питањима. САД и Немачка спадају у државе о чијој економској политици је највише писано у часопису, а теме о којима сам писао у овом мастер раду-пољопривреда, индустрија и запошљавање су оне којима је посвећено највише простора у часопису.

У Народног благостању стручњаци који су писали текстове и чланке нису били само пуки преносиоци привредних вести, већ су писали анализе о кључним и актуелним економским темама, давали своје мишљење о начинима борбе за излазак из Велике економске кризе, давали сопствене прогнозе како ће одређена мера одразити на привреду земље али и светску привреду и међународну трговину, изражавали слагање или неслагање са донетим државним мерама. На пример, увек су подржавали мере ограничења хиперпродукције како би се цене производа подигле али су увек били против подизања царина, економске политике самодовољности и забране увоза зато што су сматрали да се на тај начин кризе само продубљује и продужава.

Поређењем Народног благостања и литературе посвећене овом периоду био сам изненађен колико су заправо анализе часописа биле тачне а прогнозе исправне. У већини случајева, подаци из извора и литературе о привредном стању, економским мерама и резултатима државног интервенционизма се поклапају. Оно у чему јесте разлика између Народног благостања и литературе јесте што се извор бави искључиво економском тематиком, баз представљања политичке позадине уколико је има. Са друге стране, историографија, захваљујући временској дистанци може боље да сагледа одређене процесе или догађаје и стави их у ширу слику економско-политичких дешавања у Сједињеним америчким државама и Немачкој.

Списак извора и литературе

Народно благостање

Alan Lawson, *A Commonwealth of Hope*, Baltimore 2006;

Andrej Mitrović, *Propitivanje Klio*, Beograd 1996;

Andrej Mitrović, *Raspravljanja sa Klio*, Sarajevo 1991;

Anthony J. Badger, *The New Deal: The Depression Years 1933-1940*, New York 1989;

Brenda Lange, *The Stock Market Crash of 1929*, New York 2007;

Vesna Aleksić, *Sjedinjene američke države i Velika svetska ekonomska kriza 1929-1939*, Beograd 2010;

Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929-1935*, Beograd 1987;

Georg Igers, *Istorijska nauka u 20. veku*, Beograd 2014;

Danilo Gregorić, *Ekonomska i socijalna politika nacionalnoga socijalizma i njene doktrinarne osnove*, Beograd 1936;

Edvard Kar, *Šta je istorija*, Beograd 2001;

Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Beograd 2004;

Eric Rauchway, *The Great Depression and the New Deal*, New York 2008;

Ivan T. Berend, Gyorgy Ranki, *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914*, Zagreb 1996;

Jim Powell, *FDRs folly: How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression*, New York 2003;

Knut Čelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila*, Beograd 2004;

- Milan Gavrić, *Državni kapitalizam SAD*, Sarajevo 1958;
- Milan Ristović, *Nemački novi poredak i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45*, Beograd 2005;
- Michael A. Bernstein, *The Great Depression: Delayed recovery and economic change in America, 1929-1939*, New York 1987;
- Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma: percepcija fašizma u beogradskoj javnosti 1933-1941*, Beograd 2010;
- Pol Dzonson, *Istorija američkog naroda*, Beograd 2003;
- Peter D. Stachura, *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, New York 1986;
- Peter Clemens, *Prosperity, Depression and the New Deal*, London 2005;
- Seymour E. Harris, *Spasavanje američkog kapitalizma*, Beograd 1954;
- Siyavush Saidian, *The Great Depression: Worldwide Economic Crisis*, New York 2018;
- Sharon M. Hanes, Richard C. Hanes, *The Great Depression and New Deal: Almanac*, Michigan 2003;
- Todor Kuljić, *Fašizam*, Beograd 1977;
- Tim McNeese, *The Great Depression 1929-1939*, New York 2010;
- Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, Београд 2012;
- Велимир Бајкић: изабрани списи*, прир. Бошко Мијатовић, Београд 2009;
- Иван Беренд, *Економска историја Европе у XX веку*, Београд 2009;
- Кармен Рејнхарт, Кенет Рогоф, *Овог пута је другачије: осам векова финансијске неразборитости*, Београд 2011;
- Мирослав Јовановић, *Криза историје, српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009;

Срђан Мићић, *Краљевина Југославија и анилус Аустрије 1938. године*, Београд 2010;